

Написане мишається

ЛИСТИ КЛИМЕНТА КВІТКИ ДО ОЛЕНИ ПЧЛКИ

*“Шановний і дорогий Климент Васильович!
Даремне Ви думаєте, що я може за щось гніваюсь
на Вас, – цього не було і не може бути: Повага моя
до Вас за довгий час нашої знайомости й поріднення
не тільки нічим не порушувалась, а ще зміцнилася.
Ваша завжди О. Косач
29.11.1923” [11, 188].*

Леся Українка взимку 1890 р. писала Михайлові Драгоманову: “Любий Дядьку! <...> чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а, власне, про способи записування народних пісень? Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно, ще й дуже, може якраз через те, що не знаю методу такого, як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю. 6/XII. Луцьк” [12, 63]. Улітку 1891 р. в Євпаторії вона знову повернулася до цієї теми: “Любий Дядьку! <...> чи не прийняли б Ви од мене деяких етнографічних матеріалів, може вони Вам на що здадуться? Бо я їх не вмію до пуття довести. Крим, 16 липня” [12, 103]. Доля врешті-решт почула ці бажання поетеси й подарувала їй Етнографа. Климент Васильович Квітка з її голосу записав мелодії і слова народних українських пісень, які ввійшли до п’яти фольклорних збірників. Воістину пам’ятником дружині й поетеси стало видання “Народні мелодії. З голосу Лесі Українки. Записав і упорядив Климент Квітка (1917 – 1918 рр.)”. Він глибоко відчував і розумів вдачу й думку Лесі, яка також зізнавалася матері: “Між його душею і мною ніхто не стоїть” [14, 337]. Знаменна самозреченість, з якою вона боролася за здоров’я чоловіка, утім така боротьба була обопільною. Знаменна й причетність К. Квітки до літературної праці Лесі Українки. Серед виконаних ним списків її творів – окремі вірші, поеми, драматичні й прозові твори: “Чи пам’ятаєте, коли я говорила...”, “Осіньна казка”, “Айша та Мохамед”, “Руфін і Прісцілла”, поправки до “Лісової пісні”, “Напис в руїні”, “Оливне гілля”, “Три хвилини”, “Одинак”, “У пущі (виписки з О. Кромвеля, Р. Вільямса)”, з фольклорних творів “Дума про Олексія Поповича”, “Дума про брата і сестру”.

Святиню родинного життя К. Квітка оберігав послідовно. Скажімо, у листопаді 1942 р. він писав Ю. Яновському: “Редакції журналу “Українська література”. Приношу сердечную благодарность за внимание, выразившееся в присылке книжки 5–6 Вашего журнала. Прошу не отказать в любезности, сообщитъ условия подписки на Ваш журнал. С приветом. К. Квитка. 14.XI. 1942. Москва. Куда: Уфа, Гоголевская, д. 28, редакции журнала “Українська література”. Адрес отправа. Москва, ул. Герцена, 13. Консерватория. Квитка Климент Васильевич” [2]. Його ж відповідь на наступний лист Ю. Яновського: “Многоуважаемый Юрий Иванович! Очень благодарю Вас за любезность – я получил 1–4 книжки журнала, и за честь, оказанную мне приглашением участвовать в журнале. Я крайне переутомлен и перегружен многообразием работы и исследовательских тем по моей специальности и не вправе употреблять силы и время на не входящую в план консерватории работу. Одновременно высылаю в контору журнала 23 р. 50 коп. за 1–6 книжки журнала. С истинным уважением К. Квитка. 3.I.1943” [3]. Попри всю щирість і правдивість такої відповіді залишається переконання, що Квітка уникав спілкування, яке так чи так спонукало його до спогадів про Лесю Українку в її особистому житті.

Климент Васильович Квітка (1880–1953) увійшов в історію світової культури як видатний збирач і дослідник музичного фольклору. “В галузі історії культури і філології я відчував себе учасником спільної роботи над історичними проблемами, вносячи в загальну справу дані, які впливали із вивчення народної музики як одного з явищ загального процесу історії культури” [5, 429]. Усвідомлення своєї компетентності в царині музичної етнографії дало змогу К. Квітці стверджувати: коли б він бачив, що музичний фольклор вивчають кваліфіковані люди, то досліджував би твори образотворчого мистецтва. Праця збирача й дослідника народної музики приносила йому воістину естетичну насолоду: “Білоруське пограниччя Чернігівщини зробило на мене чарівне враження – я почував себе так, як дитиною, коли вперше був на виставі “Снігуроньки”” (з листа до Олени Пчілки від 5.VII.1929 р.).

Воістину осанну проголосив К. Квітці журнал “Культура і революція” статтю Я. Юрмаса (Юрія Місютіна) “Музичні постаті. Климент Квітка” (1928, №5). Незайвим буде сьогодні згадати хоча б назви його службових посад 1920-х років: у липні 1920 р. він стає співробітником Української Академії наук, де керує Кабінетом музичної етнографії; з 1918 р. викладач Вищого музично-драматичного інституту ім. Лисенка (до 1927 р.); був професором Київського археологічного інституту (етнографічний відділ); 1920 р. його обрали на товариша голови Етнографічної секції відновленого Українського наукового товариства в Києві; від початку 1928 р. – дійсний член науково-дослідчої кафедри мистецтвознавства в Києві. Крім того, він член-кореспондент Етнографічної секції Державного інституту музичної науки в Москві та член-кореспондент Музичного розряду Державного інституту історії мистецтв у Ленінграді. К. Квітка брав активну участь у Музичному товаристві ім. Леонтовича, де певний час був членом правління, керував етнографічним відділом. Як член Всеукраїнської Асоціації сходознавства був причетний до наукової роботи київської філії.

Простудіювавши праці К. Квітки, Я. Юрмас стисло викладає його методологічні принципи, визначає й систематизує його великої цінності наукові погляди, теоретичні думки, розкидані по численних різноманітних статтях, серед величезного матеріалу зі скрупульозним аналізом народної пісні. Промовистий і перелік “цілого шереху” доповідей, виголошених науковцем у ВУАН, Товаристві ім. Леонтовича, в Асоціації сходознавства.

Особлива наукова цінність діяльності К. Квітки, на думку рецензента, полягала в експедиціях заради збирання етнографічного матеріалу в його життєвому вияві під час відповідних обрядів; він уперше в українській етнографії запроваджує протокольні записи від виконавців. Резюмуючи свої спостереження й висновки, рецензент стверджував, що К. Квітка наполегливою працею закладав тверді підвалини справжньої музично-наукової роботи в тогочасній Україні. Постать дослідника 1940-х років у процесі “польової роботи” переконливо змалювала його аспірантка, згодом авторитетний досвідчений фольклорист Кабінету народної музики А. Руднева. Починаючи експедицію, зауважувала вона, насамперед потрібно було потурбуватися про умови роботи з людьми. Як правило, Климент Васильович вів опитування безперервно і скрізь, хоч би де він був. По дорозі він розпитував візника, водія машини; на стоянках (на базарі, на пошті, біля магазинів, у коморах колгоспів, на току, біля гаража) він шукав потрібних йому людей. Передусім запам’ятовував імена тих, хто співав народні пісні. Там, де доводилося пробути кілька днів, К. Квітка обов’язково навідувався до керівників сільради, колгоспу, йшов до вчителя, у бібліотеку, клуб, і скрізь була одна тема – роз’яснювати мету приїзду, завдання й план роботи. Як правило, у людей знаходились сердечні, уважні й ділові відгуки. Працював Климент Васильович спокійно, без суєти, намагався все побачити й почути сам. Повертаючись із експедиції, він ділився її результатами, віддавав належне гостинності місцевих жителів. У газеті й по радіо подавалися короткі інформації про результати експедиції. Надовго запам’ятовувалися його подорожні лекції (у поїзді, на підводі, коли добиралися пішки довгими вулицями сіл), ішлося

про археологію, історію, діалектологію, суміжні з фольклором науки. Спільна робота в експедиції впродовж місяця виявляла в особі Климента Васильовича масштабного, досвідченого фахівця-“польовика”, що зумів зосередити весь свій час, думки й увагу на збиранні потрібних відомостей у природних народно-побутових умовах. Цікавило Квітку буквально все; ніщо не уникало його уваги під час роботи – побутові, часом комічні ситуації, випадкові зустрічі на переїздах тощо. Помічалася його виняткова зібраність, цілеспрямованість. Він не наказував і не просив, обмежуючись двома словами – “треба зробити”. І це “треба” було завданням, яке необхідно виконати якомога точніше, швидше й повніше [4, 360-369]. Ці спогади про К. Квітку та його листи переконують, зокрема, що він добре орієнтувався в житейських ситуаціях і був наділений глибоким почуттям гумору.

Українську квіткініану складають праці провідних фольклористів та етномузикологів О. Дея, С. Грици, О. Правдюка. У відділі особових фондів “Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ” зберігається унікальна фундаментальна праця К. Квітки “Коментар до збірника українських народних пісень, виданого в 1922 р.”, публікація якої в 2010 р. утворює Квітку як революціонера й новатора в галузі етномузикології. На думку упорядника і видавця цієї праці доктора мистецтвознавства А. Іваницького, в останній чверті XIX ст. завершилося довготривале становлення музичної фольклористики, що доти розвивалась у фарватері фольклористики словесної; збирання народних мелодій (XVIII ст. – остання чверть XIX ст.) склало музичну етнографію, яка накопичувала історичні документи усної народної творчості. Формуванню етнологічних інтересів Квітки сприяло середовище визначних українських митців, до якого йому пощастило бути причетним. Разом з тим завдяки аналітичному таланту, критичному складу мислення науковець доходить висновку про недостатність для музиканта-етнографа збирацької діяльності. І він розробляє власну практику й теорію документування народної музичної культури: поєднувалася польова й теоретична робота, підсумки якої й були викладені в “Коментарі до збірника українських народних пісень”. Збірник “Українські народні мелодії” і “Коментар до збірника українських народних пісень” утворюють єдину у світовій фольклористиці діалогію з документування народної музичної культури. На думку й переконання А. Іваницького, “рідкісна за науковою чесністю, моральними мотивами самопожертви ця праця відкриває читачеві багато нового в методиці документування фольклору і теорії етномузикознавства. Ця діалогія нерозривно пов’язана з переконаннями Квітки і є свідченням духовної сили в дуже непростих життєвих і фахових колізіях, його інтелектуальної причетності до історії етномузикології” [7, 125]. Під керівництвом А. Іваницького була захищена кандидатська дисертація і на її основі опублікована монографія А. Сторожук “Климент Квітка (людина–педагог–вчений)” (Київ, 1998). Це перша праця, присвячена висвітленню життєвого й творчого шляху одного з найвизначніших етномузикологів Європи й світу.

Особистість К. Квітки в усій її цілісності, життєві дороги в парі з Лесею Українкою, унікальність його хисту й доробку в етномузикології зокрема, невіддільність його біографії від історії життя родини Косачів постають зі сторінок його листів до Олени Пчілки, які збереглися в архіві письменниці (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. – Ф. 28. – Од зб. 749 – 771. 1903, 1918–1925 pp.).

З часу знайомства восени 1898 р. в Києві між Лесею Українкою і К. Квіткою утверджувалися товариські взаємини й творча співпраця [5, 429]. Її наслідком на той час став збірник “Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Луцини і Звягельщини на Волині. Зібрала Л. Косач. Голос записав К. Квітка. Київ, 1903”. У літературознавстві побутують ще й інші версії щодо знайомства Лесі Українки з К. Квіткою. На думку Н. Пушкар, К. Квітка познайомився з Лесею Українкою 1898 р. на одному з вечорів університетського літературно-артистичного гуртка, де читали її оповідання “Над морем” [11, 5]. М. Мороз зазначає, що з Лесею Українкою К. Квітка познайомився на святковому вечорі, присвяченому пам’яті І. Котляревського [10, 552]. Вірогідно, що в спілкуванні з Лесею Климент затамував сердечне почуття до неї, перебуваючи в

дружньому спілкуванні з її сестрами – Лілею й Дорою, листування з якими тривало впродовж усього його життя; свого часу співавторкою його листів до сестер стає і Леся Українка.

Горе впало на Леся з тяжкою хворобою й смертю С. Мержинського. З листа від 12 (25) березня 1901 р. до О. Кобилянської: “Сьогодні якраз дев’ятий день по смерті мого друга. Нічого мені не хочеться, нічого мені не треба, я примушую себе хотіти і вмовляю, ніби те чи інше потрібне мені. Я страшно втомлена фізично і морально <...> Але єсть у мене ще одно бажання, таки справжнє виразне бажання, се поїхати до Вас на зелену Буковину” [13, 216].

Та попри всю сердечність, з якою в травні 1901 р. приймали Леся Ольга Кобилянська, її батько, два брати, попри курортне перебування в червні в буковинському Кімполунзі, здоров’я не поверталось. Вельми стурбована самопочуттям Лесі, її сестра Ольга Косач надсилає 14 червня листа О. Кобилянській: “Дорогая панно Ольго, вибачте міні, що турбую Вас своїм листом. Зважаюся его писати і надіятися мати на него одповіді, пам’ятаючи Вашу добрість і прихильність до мене. Страшно мене турбує стан Лесіного здоров’я. Я її дуже прошу в останньому (сегодня написаному) листі піти до хорошого лікаря і попросити его добре її всю оглянути, коли треба, зробити мікроскопічні досліди (про досліди пишу тільки Вам) і сказати, що їй є, як їй треба коруватись, де жити, який режим дотримувати. Будьте ласкаві, дорога панно Ольго, дуже, дуже прошу Вас, примусьте Леся піти до лікаря і, коли б в Чернівцях не було хорошого лікаря, поїхати до Відня. Було б найкраще, коли б вона поїхала до Відня, там такі хороші лікарі і було б страшно шкода всім нам, коли б вона не скористувалась тим, що є недалеко від Відня. Може Ви її уговорите, вмовите зробити і для всіх нас всіх. Не знаю вже, як і висловити Вам, яка б я була Вам вдячна за се. Коли б вона пішла до лікаря в Чернівцях, то, хоч то і дуже безцеремонно з мого боку, я все таки зважаюсь просити Вас піти з нею і розпитати без неї лікаря, що в неї власне є. Ви знаєте, в яких умовах вона прожила більше місяця в Мінську і через те зрозумієте мій смертельний страх за неї. Особливо лякає мене її кашель. Лікарі не люблять самим слабим говорити по щирості про їх хвороби, через те я і прошу Вас зробити мені і всім нам ту велику ласку піти до лікаря і розпитати его. Було б найкраще, коли б Леся пішла і до чернівецького лікаря і до Відня поїхала. Не знаю тільки як би то довідатися правди у віденського лікаря. Ах, панно Ольго, дорога, коли б Ви знали, як я боюся за Леся, аж серце мені стискається в грудях. Коли б то вона була здорова! Коли б Ви знали також, яка я Вам вдячна за Вашу добрість до Лесі та за Вашу гостинність. Вона така бідна, така нещасна тепер, такі дружні відносини, як Ваші, то такий скарб для неї. Не подумайте, що говорю се лиш для слова. Дорого би я дала тепер, аби довести на ділі, яка я Вам вдячна і яка Ви мені люба за Вашу людяність та теплість до людей. Не гнівайтесь ж, що так сміло звертаюся до Вас. Я знаю, що не загнівається і зрозумієте, що я роблю се через те, що у мене все серце зболіло за Леся. Напишете міні все по правді, що скаже лікар, щоб він страшного не сказав, бо мушу все знати, аби як слід устроїти Лесі якусь радикальну і енергічну курацію і всіх наших заспокоїти, взагалі якусь раду дати не впускаючи часу, бо може кожна хвилина дорога. Моя адреса до перших чисел іюля: Ковель, Волынской губернии Лили Косачъ, а пізній: Гадячъ Полтавской губ. Л.Косачъ. Бувайте ж здорові, дорогая панно Ольго. Жичу Вам всього найкращого, всі наші вітають Вас, якнайсердечніше. Щиро поважаюча і щиро любляча Вас Ліля Косач. Не давайте читати сего листу Лесі” (ІЛ. – Ф. 14. – Од. зб. 773). З листом, клопотанням щодо здоров’я Лесі у травні 1901 р. зверталася до О. Кобилянської Людмила Михайлівна Драгоманова [8, 537].

Авторитетний чернівецький лікар Ангаух приписує Лесі такий режим лікування: “жити в горах, і то чим вище, тим ліпше (скільки раз наказав), і то жити, а не ходити на гори, вибрати місце з дуже чистим повітрям, пити багато молока (сього я досі не робила), ну і триматись звичайних гігієнічних приписів, звичайне гігієнічне життя десь високо в горах буде багато значить для всіх трьох моїх бід: анемії, катару і нервів” [13, 248]. На той час до Чернівців 15 (28) червня 1901 р. приїздить К. Квітка

й оселяється в готелі “Zur Post”. Виснажений вигляд Лесі його надто занепокоїв, і він повідомляє про це її рідним у Києві. “Квітці я якось нечаяно проговорилась і то не думала, що він придасть таке значення”, – сама Леся зізнавалася Михайлові й Лілі Косачам і додавала: “Сиджу так і медитую, аж тут надходить Квітка, я дивлюсь на нього і якось несподівано “думаю вголос”: “Чи це ви се зрадили мене?” Його раптом мов хто окропом полив, зробився такий, що аж у мене вже не стало жорстокості напасти на нього так, як би варт було. Та, властиво, чи справді варт було? Може б кожний так вчинив на його місці. <...> Ну нема лиха без добра, дякуючи неконспиративності Квітки, можу зате писати, навіть уже мушу, зовсім по щирості, без недомовок” [13, 246]. Ця ж думка звучить і в листі Лесі до батька Петра Антоновича Косача: “Хіба я одна могла нападись, що він мене видав перед вами, ... але я й не нападаюсь, бо сама бачу, що так вийшло краще і що так всякий би зробив на його місці. Може бути, якби цього не зробив, то я б і досі мовчала про свій стан здоров'я” [13, 253]. Зважаючи на підтримку К. Квітки в її планах щодо оздоровлення, Леся вирішує продовжити лікування в курортному карпатському поселенні Буркут. Вона не сприймає поради Петра Антоновича, який знав про слабке здоров'я Квітки, відправити того у Швейцарію. При цьому відповідала батькові: “Не знаю, чому вираз симпатії до мене, чи дбання про моє здоров'я, має називатись “вмешательством в наши семейные дела” [13, 254].

Кількаденна гірська дорога до Буркута була складна й нелегка. Часом доводилось іти вгору пішки, К. Квітка був за подорожнього. Прибувши на місце, Леся заспокоювала Петра Антоновича, описувала йому тамтешню місцевість, дорогу і додавала: “П[ан] Квітка тобі кланяється. Ти не бійся, що він тут, він ще мені помагав багато в дорозі, не тільки що не заважав” [13, 257-259]. Утім і лікування було результативним, про що Климент Васильович із часом згадував: “Вона малася там настільки добре, що навіть пішки сходила на верх гори Лукавиці (1500 м над рівнем моря), була в захваті від природи, яка вправляла її часом в чисто релігійний настрій, тішилася тим, що малася в українській стихії і щодо природи, і щодо людей, і спогад про побут у Буркуті до самого кінця ховала в душі, як приємний спогад” [6, 291]. Леся ж у листах із Чернівців, Вишніці, Буркута передає своїм адресатам вітання від К. Квітки, явно задоволена його товариством і пишаючись ним.

Зустріч з І. Франком у Буркуті запам'яталася К. Квітці на все життя, і як дослідник-фольклорист він чверть століття потому фахово описав її у своєму “Коментарі до збірника українських народних мелодій” (1922). Ішлося насамперед про те, що влітку 1901 р., за рекомендацією невропатолога пролікуватися в кліматично гірській місцевості, він перебував, як уже зазначалося, на великому карпатському курорті “Буркут”. (Обставини родинного чи особистого життя ніколи не ставали предметом його публічних виступів: така була його етика). Туди на кілька днів приїхав І. Франко. Його час збігав за риболовлею, вечорами він бесідував із Лесею Українкою про літературу. Від неї він дізнався, що К. Квітка збирає народні мелодії, і забажав наспівати йому для запису пісні, які завчив від матері в рідному селі Нагуєвичях та в інших карпатських місцевостях. К. Квітка зафіксував 32 наспіви, у збірник 1922 року увійшло 27. На той час Климент Васильович записав уже понад 200 народних пісень (з мелодіями і словами). Він вирішує видати їх, зокрема й записані з голосу І. Франка. На його прохання І. Франко надіслав власноруч переписані тексти відібраних Квіткою пісень. Утім 1902 р. вдалося видати з повними текстами тільки 10, як перший випуск збірника; і до нього ввійшла Франкова пісня “Там зелен явір розвився”. Повна назва видання – “Квітка К. Збірник українських пісень з нотами. Гармонізація Б. Яновського. – Київ, 1902”. До сьогодні примірник цієї книжки зберігається в Меморіальній бібліотеці І. Франка (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – №2925 (6)) з таким дарчим написом: “Вельмишановному Івану Франкові на спогад дощових Буркутських вечорів від збірача”.

З Буркута виїхали в самому кінці літа (17/30 серпня; ранки були вже по-справжньому холодні); з Чернівців – 7/20 вересня й увечері вже були в Києві. Леся поправилась і була в доброму настрої. “Ті гори, – як вона писала, – були геніальною ідеєю

чернівецького лікаря”. У вересні (1/14) виходить друком стаття І. Франка “З останніх десятиліть ХІХ в.”. “Говорячи про українських поетів сеї доби, – зазначалось у ній, – може, на першій місті прийдеться поставити Лесю Українку. Се талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації й ніжності. Артистка, в повнім значенні сього слова, вона одначе не сторонить від сучасного життя, живе його інтересами, гаряче відчуває його болі і завсігди вмєє знайти сильний, пластичний вислів для свого чуття” [15, 520]. Безумовно, така оцінка творчості мусила надихати Лесю Українку, додавати творчих сил.

Тим часом їй згадувалося минуле вже літо, у листі до Лілі пише про К. Квітку: “Я йому дуже вдячна за те, як він помагав мені в горах і ходити, і взагалі жити, щира і добра у нього натура...” [13, 282]. Однак восени здоров’я Лесі в Києві різко погіршилось. Професор Т. Яновський радить для профілактики їхати в Італію. І вона двома наїздами пробуває в італійському Сан-Ремо: 23.XI.1901 – 7.V.1902, 2.XI.1902 – 12.V.1903 рр.

У роковини смерті С. Мержинського 3 (16) березня 1902 р. Лєся, отримавши листа від своєї товаришки з Мінська Віри Данилівни Александрової, надсилає їй зворушливу відповідь, додаючи таке одкровення: “Мне всегда казалось, что это лучшее чувство, на какое я способна, и я не стала бы подавлять его в себе, если бы оно явилось в другой раз” [13, 336]. Тим часом перший лист до Лесі у Сан-Ремо був від К. Квітки. Лєся відповідала матері: “Люба мамочко! Отримала твою записочку в листі п[ана] Квітки...” [13, 297]. Думкою про Квітку наповнені й інші листи того часу – до О. Кобилянської 30.XII.1902 р. “... Ся сторона далека від всіх, кого хтось любить. Ще від когось чорненького найближче, а є в мене такі приятелі, що до них по 9 днів мої листи йдуть. От, напр[иклад], Квітка (хтось його пам’ятає?) заїхав аж на Кавказ на службу, а то зовсім півсвіту від Сан-Ремо” [13, 380]. А восени 1902 р. писала сестрі Ользі, згадуючи К. Квітку: “... Він така чудова чиста натура. Я дуже рада за Ваші відносини” [13, 382]. Ці й інші листи Лесі 1902–1903 років переконують, що вона вирішує поєднати свою долю з Квітчиною й подумки шукає оптимального рішення. Спадає на думку їй і варіант життя за межами Росії. Пише два листи 27 березня 1903 р. із Сан-Ремо: перший – до О. Кобилянської, розпитуючи детально про можливість і умови викладання на Буковині французької мови (“все те треба знати одному моєму знайомому українцеві” [14, 56]). Другий лист із подібним проханням – М. Павлику, додаючи ще: “Часто і я вертаюсь до думки, чи не могла б таки я сама оселитись у Вашій стороні. Але те ж питання зарібку!” [14, 57]. Відповідь М. Павлика була більш ніж несподіваною: як обов’язкове, він радить їй “скинутись всякої політики”. Відповідь Лесі була більш ніж рішучою: “... Я не можу, не сила моя скинутись того, чого досі не скинулась при гірших умовах. Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором <...>, то я тоді муситиму зломати свою “єдиную зброю” – слово – і стати глухонімою” [14, 65]. Маючи на увазі К. Квітку, Лєся Українка продовжувала: “Я, власне, тому і хотіла б, щоб хтось з моїх приятелів міг би рівночасно зо мною замешкати на вільнішій землі, що це був би поділ праці. Той, кого я маю на увазі, міг би, може одважитись на який час “скинутись”, бо він молодший від мене, йому ще є час колись надолужити те, що втратить тепер, для нього ще ті “кілька років” не минули, що для мене, та й темперамент в нього інший, і традиції інші (у нього в родині не було декабристів, соціалістів-емігрантів і радикалів-засланців, він не пам’ятає 70-х років!), він ще не починав цього, чого я мала б уже скинутись, за ним нема того слова, що стало вже тілом і що не терпить зради, від нього ніхто ще не жде того, що від мене. Нарешті, може, він має ту одвагу, якої я не маю... А тим часом я впевняюсь на нього більш ніж на саму себе в деяких справах, а сій справі, я знаю, він служив би щиро. Він був би консерватором, а я, вкупі з вами, працювала б над виданням. Так було б добре. Може, се й можливо, як не зараз, то хоч згодом. Треба старатись” [14, 65-66]. При цьому про К. Квітку пише трохи відсторонено, попри почуття відданості йому. Та саме Квітка й розрубав той Гордіїв вузол, що виник у їхніх матримоніальних

взаєминах. Улітку 1903 р. він навідувався в Зелений Гай, після чого Леся “заміряє виїхати на зиму на Кавказ” [10, 87]. У вересні 1903 р. вона таки виїздить із Гадяча до Одеси, де її зустрів К. Квітка. Пароплавром добралися до Тифліса. З листа до сестри Лілі від 13.IX.1903 р.: “... Конечності мене везти не було, бо я вже не раз і гіршою їздила сама, а тепер у мене, як поправився настрої, то й енергія здійнялась, і я вже дала б собі раду. Ся подоріж, може, вийшла і на користь для Кльоні, бо хоч і втомилася його фізично, <...> та зате він скоріше заспокоївся морально” [14, 89]. Та, як звісно, радість і горе нерозлучні: 3 жовтня 1903 р. раптово помирає в Харкові брат Михайло Косач. Чорна звістка надійшла в листі від Олени Пчілки. Леся відповідає матері в листопаді 1903 р. з Тифліса: “Якби я була тепер в Києві або в Харкові, то певне б, зійшла з ума, а тут я часто серйозно думаю, що то неправда, а тільки так приснилось, і тоді мені нічого” [14, 90]. У цьому листі мати не схвалювала її від’їзд разом із К. Квіткою. Попри весь трагізм, яким перейнятий лист, Леся відповідала рішуче: “... Я не бачу, яка в тім біда, що мій найближчий друг найближче до мене живе. Я не можу бачити свого нещастя в тому, в чім його бачите ви, і не можу звати “тяжкою долею” того, хто не боїться ділити зо мною мою фатальну тяжку долю і щиро стає мені у пригоді, забуваючи себе” [14, 91]. Наприкінці 1904 р. Леся надсилає ще одну звістку Олені Пчілці: “... Тільки для твоєї і папиної відомості <...> Можу сказати так: я не переїду з Кльонею з Тифліса в інше кавказьке місто жити невінчена” [10, 126]. Вінчання відбулося 25 липня 1907 р. в Києві.

Так починалося й тривало сповнене любові, відданості й взаємоповаги подружнє життя Лесі Українки з Климентом Квіткою. Життя переконало Олену Пчілку в гідному подружньому виборі її дочки Лесі Українки; читача й дослідника в цьому впевнюють і листи К. Квітки до Олени Пчілки 1903, 1904, 1918–1925 рр., які водночас є сторінками українського культурного відродження. Тексти листів подаються за автографами, що зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Щоб уникнути нівелювання змісту листів, окремі слова авторського тексту подаємо за сучасним правописом: гімназії (гимназії), вгорі (в горі), вдруге (в друге), вітаю (витаю), внизу (в низу), дедалі (де далі), допіру (допіро), задля (за для) засвідчити (засьвідчити), звернутися (звернути ся), звідти (звіти), згори (з гори), згоджуюся (згожуюся), етика (етіка), ініціативний (ініціативний), Києва (Київа), Лук’янівці (Лукьянівці), матеріалів (матеріалів), мені (міні), на вітрині (на вітрині), назавжди (на завжди), найздоровіше (най здоровіше), неївши (не ївши), оазис (оазис), офіційний (офіціальный), півроку (пів-року), піаніно (піаніно), проте (про те), ризиковано (рисковано), розчарування (росчарування), розшукувати (росшукувати), Тифліс (Тіфліс), тобто (то-б-то), щоб (що б), ще й (щей), щодо (що до), щонайменше (що найменше), чим-небудь (чим небудь), якнайскоріше (як найкорше), якби (як би), якщо (як що).

ЛІТЕРАТУРА

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 116. – Од. зб. 1787.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 116. – Од. зб. 1788.
3. *Квітка К.* Взгляд на мой фольклористический путь // *Квітка К.* Избранные труды: В 2 т. – Т. 1. – Москва: Сов. композитор, 1971. – С. 34–36.
4. *Квітка К.* Избранные труды: В 2 т. – Т. 2. – Москва: Сов. композитор, 1973. – 424 с.
5. *Квітка К.* Музично-фольклористична спадщина Лесі Українки // *Леся Українка.* Публіцистика. Прозові твори. Листи. Статті. Дослідження. Спогади. – Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 1956. – 429 с.
6. *Квітка К.* На роковини смерті Лесі Українки // *Леся Українка.* Документи і матеріали. 1871–1970. – Київ: Наук. думка, 1971. – 488 с.
7. *Квітка К.* Українські народні мелодії. – Ч. 2. Коментар (Упоряд. та ред. А. Іваницького). – Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2005. – 480 с.
8. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970. – 926 с.
9. “Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі”. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2003. – 307 с.
10. *Мороз М.* Літопис життя та творчості Лесі Українки. – Київ: Наук. думка, 1992. – 630 с.

11. "Піснюю народною натхнені" (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки). Матеріали, Статті, Дослідження / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; упоряд. Н. Сташенко. – Луцьк, Волин. обл. друк., 2006. – 144 с.
12. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т. – Т. 10. Листи (1876–1897). – Київ: Наук. думка, 1978. – 542 с.
13. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т. – Т. 11. Листи (1898–1902). – Київ: Наук. думка, 1978. – 478 с.
14. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т. – Т. 12. Листи (1903–1913). – Київ: Наук. думка, 1979. – 694 с.
15. *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. – Т. 41. – Київ: Наук. думка, 1984. – 679 с.

№ 1

21/IV 1903.

Вельми шановна Ольго Петровна!

Дуже дякую за спогад¹ – я вже починав думати, що Вам стало байдуже про мене.

Живеться мені – трудно сказати, чи зле, чи добре. Себто добре не може бути, тільки все ж певне ліпше, ніж було б у Києві. Минаючи всі інші обставини, досить сказати, що я, принаймні, на такій службі, яку всі справедливо вважають за найчистішу. Се може єдина з усіх урядових робіт, що не втягає в щоденні компроміси і не потребує щоденної боротьби за елементарні правила етики. Того стільки людей іде на сю службу, того й так мало платять за неї, бо добре знають, що хоч би ще менше платили, то все одно знайшлося би досить охотників. Щоб зостатись у Києві, мені конче треба було б взяти якусь іншу роботу, бо там, щоб діждатись мізерної посади помішника секретаря палати, треба щонайменше 3 роки сидіти, а тут я вже діждався².

Був час, коли мені Тифліс дуже був сприкрився, але се гостре почуття помалу зникає. Дедалі все більше знахожу людей, що чим-небудь інтересуються. Найбільше знахожу музикантів. Певного часу дуже нудився, що тут нема садів великих і лісу в околиці. Є, правда, Бот[анічний] Сад, що я картку колись Дорі прислав³. Се справжня перлина, і не треба добре попомучитись, щоб до неї дістатись. Я марю про те, щоб оселитись на тім кутку міста, що притикає до нього. Тим часом от вчора я побував в околиці давньої столиці Грузії - Мцхета. Се буде стільки дороги від Тифліса, як з Києва на Сирець. Там така краса і таке чудове повітря, що сей Ausflug⁴ мене цілком примирив з нудним виглядом найближшої околиці Тифліса.

Умови мого тутешнього життя сприяють кабінетній роботі і не сприяють тій рухливій роботі, якій я занадто віддавався у Києві. Певного часу я було заінтересувався кружком українців, що почав давати спектаклі з осени і за сей сезон виставив 14 спектаклів. Сей самий кружок справив роковини Шевченка. Програму сих роковин я вислав Вам в свій час; не знаю, чи дістали її⁵. З матеріального боку роковини пройшли добре, але з артистичного – зле. Хутко я побачив, що з сього гуртка нічого більше сподіватись неможна, крім кепських спектаклів і кепських роковин, і зважив не клопотатись ним, бо то була б сізіфова робота. Краще вжити свій пробуток на чужині так, як й зважив, їдучи сюди: полатати свою осьвіту і поправити нерви. Першеє мені, певне, вдасться хоч трохи, бо я за 6 місяців пробування тут перечитав більше, ніж за 6 остатніх років пробування в Києві. Чи вдасться мені друге – не знаю. Знаю тільки добре ту причину, яка досі сьому перешкоджає – се туга за рідними і близькими людьми. Я маю таку вдачу, що найгірша в світі річ для мене, найгірше лихо – самота. Тут хоч уже досі набралось "знакомых много", проте "друга нѣтъ"⁶, і хоч би знайшлися нові друзі, ніхто не може замінити тих людей, з якими я вже звязаний навіки найщирішою приязню. Коли прибуде й буде коло мене близька людина, тоді я напевне поправлюся і вернуся згодом в рідний край узброєним борцем⁷, а не похилим, яким був досі.

Щиро вітаю Вашу родину і наших спільних знайомих. Бажаю всього найкращого.
Відданий Вам Кв[ітка]

P.S. Благаю Вас повідомити мене хутчій, де тепер Ліля⁸. Вона давно не озивається, і я тривожуся, бо сюди доходять різні злі вісті про Петербург – зрештою, певне, прибільшені.

№2

Вельми шановна Ольго Петровна!

Прийшла пора думати про те, як провести літні вакації. Хоч як спокушали кавказці описами тутешніх курортів, хоч я й сам був зачарований красою Боржома, проте почуваю, що занадто важко було б мені прожити в сій стороні два роки без перерви, не побачивши рідного краю і дорогих людей, і тому я зважив таки приїхати літом в Київ. Тільки ж я хотів би сього літа уникнути тої альтернативи, що зіпсували мені торішні вакації: з одного боку мені хотілося якнайдовше побути з родичами, з другого боку потреба вільного дачного відпочинку і прив'язаність до Вашої родини тягнули мене в Ваш чудовий Гай⁹, де я зазнав стільки приємних і одрадісних хвилин. Я хотів би на се літо сполучити одно і друге і тому звертаюся до Вас з прозьбою найняти мені або ту маленьку хатку (флігель), що в Зеленому Гаю, або котрі-небудь дві хати з кухнею в домі, щоб я міг оселитися там разом із своїми родичами¹⁰. Щодо хат, то се однаково, чи більші, чи менші трапляється, чи вгорі, чи внизу, але дуже важно, щоб була кухня окрома, бо я боюся, що інакше мама буде певне стіснена в господарстві. Найкраще було б, якби можна було зайняти флігель. – Я знаю приблизно, за яку ціну Ви звичайно наймаєте хати; коли ж Ви заміряли підвищити на сей рік ціни, се мене теж не спиноло б, бо мені тепер, дякуючи значному поліпшенню мого становища, взагалі нетрудно буде ассігнувати на сю річ стільки, скільки Ви мали б узяти з інших за все літо.

Мені буде дуже шкода, коли я опізнився, і всі помешання у Вас уже зайняті. Се може статись, бо Гадяч, як дачна місцевість, очевидно йде вгору¹¹. В сьому разі я спробую урядитися десь поблизу Вашого хутора і дуже прошу Вас, якщо будете в Гадячі і почувете десь випадком про щось підходяще, замовити для мене.

Ще дуже прошу Вас, коли не затруднить, відповісти мені телеґрамою про те, чи Ви можете найняти мені помешкання, чи ні, в самій короткій формі "так" або "ні", на адресу: Тифлісь, Окружний Судь. Квитке. Я тому турбую Вас сею прозьбою, що від такого або іншого розв'язання сього питання залежить багато служебних і інших питань для мене, головно питання про те, на котру половину літа мені просити отпуск, котрі я повинен зважити дуже хутко.

Прочу передати мій щирий привіт Петру Антоновичу¹² і всій Вашій родині.

З найглибшою повагою К. Квітка
4 мая 1904 року.

№3

[Січень 1909 р., Телаві]

Вельми шановна Ольго Петровна.

Ми всі поздоровляємо Вас з Новим Роком і бажаємо здоров'я, гаразду і успіху в усіх Ваших справах. Дуже прошу вибачення, що запізнився з своїм віншуванням. При моїй теперішній роботі съвята, весілля, бенкети і всіляки людські забави – то для мене велике лихо, так і на сей раз була скажена робота, та ще й у нас останніми роками небували вимоги з гори щодо швидкості, отже остатні два тижні я перетомлювався незвичайно і писати щось окрім служебного несила була. За два тижні, як певно знаєте з Лесіних листів, маю перейти до більш комфортабельної по обстановці роботи, і ми знову переїздимо до найкращого (щодо мальовничого положення) міста, яке я коли бачив¹³. Я тепер підчас короткого пробування на рівнині почав тямити, до якої міри я звик до гір, і як я собі уявляю в пришлості життя до мислі і до втіхи, то вже не інакше, як в місті з гірськими видами, наприклад, Кам'янці Подільському. Дарма що вчені геологи сьміються, як хто називає горами подільські високості, бо, мовляв, гори – то результат піднесення земної кори, а там верхівля гір – то позосталі точки колишньої рівнини, які здаються шпильями гір через те, що довкола їх вода порозмивала яри, – для ока то все одно, і Наддністрянське Поділля назавжди зосталося в моїй душі землею обітованою. Чи Ви там бували, Ольго Петровна? Коли ні, то я дуже радив би весною приїхати, ну хоч би до Дори в Кишинів так, щоб доїхати залізницею до Могильова Наддністрянського¹⁴, а звідти спуститися

пароходом до Бендер. Коли Ви тую красу побачите, то і мені буде так, неначе я сам ще раз її побачив. Якось я раз розмовився з Фотієм Красицьким¹⁵ і згадав про одно мальовниче село над Россю, що я бачив, то в його аж сльози на очах з'явилися, бо і він його бачив. – А там може і до нас зберетеся в гостину, порівняти, де краще. Мені б се була превелика радість. Прошу привітати Михайла Васильовича¹⁶ і всіх кривних і приятелів. Ваш К.

№4

11–12/ IV. [1918]

Дорогая Ольго Петровна!

Сьогодні, 11 квітня Імочка¹⁷ (котра, до речі, оповістила мені, що хутко виходить заміж за офіцера Більського, нині служачого в гетьманській охороні, родом з Харкова, де був в технологічному інституті, а скінчивши підчас війни військову школу, зостався тепер по охоті офіцером) принесла мені Вашого листа, посланого по мійській пошті з двома штемпелями 9 квітня. Догадуюся, що це – той лист, про котрий мені тижнів два тому говорили Драгоманови¹⁸, що його привезли якісь офіцери з Гадячого – мабуть вони все збиралися його очевидно віддати, а потім вкинули в скриньку.

Я дуже радий, що большевицька оруда не накоїла Вам лиха і що нарешті є комунікація межі Гадячим і Києвом. Я і не пробує просити вибачення за те, що не зробив проби раніше вислати Вам першої часті збірника мелодій¹⁹, бо тямлю, що це непросто, але так, до відома, подам коротенько історію видання. Воно було приготоване все в кінці минулого року, але видавництво “Час”²⁰, котре закупило у мене наперед видання і дало аванс, просило розбити на дві частини. Непродажні примірники я замовив оправити вкупі. Через звичайні для нашого часу перешкоди друга частина, отже і сполучені примірники вийшли вже в нинішнім році, коли комунікації з Гадячим не було. Розуміється, я повинен був по виході першої частини піти в книгарню “Часу”, купити ту частину і послати Вам, я ж в гарячці політичної роботи все не мав часу на те, та упевнився, що от-от привезуть мої “авторські” примірники, зброшуровані вкупі, які і Вам інтересніші будуть, бо цілостні. Тепер посилаю також два примірники для гадяцьких товариств, бо думаю, що і сама Леся послала б їм – вона любила Гадяче, та й кілька мелодій в збірнику є з Гадячого²¹ – про середнєшкільників гадяцьких я згадую з зворушенням, що вони організувалися в часи такої крутої реакції і переслідування українства, як ото було перед самою революцією.

З кінця жовтня до середини січня я кипів у такому пекельному казані, що не знаю, як зостався живий, до такої міри була поспішна і нервова робота без відпочинку і майже без сну. Аж з початком большевицького нападу, під обстрілом артилерії, я трохи по-людськи пожив. Десять днів, до 25 січня, ми щодня сходилися з Тимченком²², не вважаючи на бомбардування, в поміщенні Наукового Товариства для вироблювання юридичної термінології і працювали там по 6 годин в день; вечорами я вдома читав свого улюбленого Гофмансталя²³ і Шекспіра, грав Моцарта і Бетховена. 25-го січня, впереддень вступу більшовиків, я виїхав з Надеждою²⁴ з Києва візником. Ми подалися в Юзівку, в саму “пащу лева” (там був штаб большевицької армії і взагалі один з найбільших центрів терора), щоб побачити Лідію Григорівну і малютку, яка зветься Андрійком і Юлійком, – я його перед тим бачив тільки три дні, а Надежда зовсім не бачила, отже, як би там ждав напевне розстріл, то й тоді поїхали б.

В дорозі спутники – демобілізовані солдати, з яких декотрі були не молодші від мене, називали мене “старик” і “атец”, а Надежду називали моєю жоною. Як я питав, скільки вони дають мені год, то серйозно казали, що під 70, – такі результати “міністерської” діяльності²⁵. Їхали до Юзівки 5 день і двічі переходили пішки, двічі кіньми під’їздили, де релєси були розкидані. Понянчивши Андрійка, вернувшись в Київ, проїхавши від Знаменки до Смілої 110 верстов кіньми, я став знов до роботи – вже помічником Шелухіна²⁶ і досі крутився отак. З Шелухіним та при нинішній ситуації працювати, розуміється, було морально легше, так що я навіть знов помолодшав, ото тільки турбота, що досі нема листа з Юзівки. Тепер, дякуючи гетьманові, ми з

Шелухіним вже увільнені, і я вертаюся до музичної етнографії. Можливо, що вдасться цього літа зробити етнографічні екскурсії і між іншим побувати в Гадячому. Чи міг би хто-небудь там підготувати ґрунт, розпитавши за співців?

Політичне становище дуже всіх наших людей нервує, я ж сам відношуся спокійніше до нього. Трудно описати в листі це становище, бо тут стільки інтриг партійних і дипломатичних, а ще більше провокацій, що навіть стоячи так близько до перводжерел, як стою я, не можна розібратися, і я думаю, що самі автори цих інтриг і провокацій не завжди гаразд знають, для чого саме це робиться. Розповідати стало б на кілька днів, а для прийдешнього історика стане на цілий том.

Щодо видання Лесіних творів²⁷, то, на жаль, Ваша пересторога прийшла пізно, бо в марті вже почали друкувати перший том (“Кассандра”, “У пуці” і “Камінний господар”). Балицький, справді, при знайомстві зробив не таке гарне вражіння, як по листах, але інші видавці не кращі, а головне, що ніяких інших пропозицій щодо повного видання не приходило. Катеринославське видавництво²⁸ умовилися з Лілею щодо окремих п’єс, і я одписав Лілі, що нічого не маю проти цих окремих видань. Після того, як “Друкар” почав друкувати, були пропозиції від Єфремова і Залізняка; за цими пропозиціями я не жалую, що опізнилися, бо Єфремов, мабуть, марудив би і не видав, бо він з головою тепер встряг у політику і нічого не видає, а Залізняк тепер настільки низько стоїть в громадській opinіi, що хоч би він і не обшахраював нас, то вже неприємно було б, що видання було б зв’язане з таким скомпромітованим ім’ям. Грушевський²⁹ не піддержував тих пропозицій, які робив Вам, а через свого повіреного в видавничих справах Мочульського³⁰ заявлявся тільки до видання “Боярині”. Я, розуміється, обороняти Балицького і ручатися за нього не можу, але маю маленьку надію, що інші проводирі видавництва (Голоскевич, Шероцький, Зайцев, – це все люди, які тішаться повагою громадянства), а також безсумнівний пієтет Балицького до Лесі (буває і у шахраїв щось святе) утримають його від чогось негідного; я сам не чув поганого про Балицького, окрім того, що він береться за багато діл і вчасно їх не кінчає. Гонорар умовлено по 250 р. за аркуш (5000 примірників). Це, рівняючи з тим, що дає “Час”, дуже добре, і розлічено згідно з тим розміром, який визначала Дора. Зичу здоров’я. Щиро вітаю Дору і Олесечку³¹. Нагадую про обіцання Дори прислати фотографію Олесі.

Ваш К. Квітка

Як буде з упорядкуванням Лесіної могили?³²

№5

Вельми шановна і дорога Ольго Петровна.

Сподіваюся, що досі Ви зовсім одужали. Вибачте, що запізнююся з відповіддю на Ваш лист, переданий через Плітмана³³. Справ так багато, і так багато безплідних, хоч і неминучих, поки живеш у Києві, що мабуть для продуктивнішого життя прийдеться знову покинути Київ. Ранньою весною я виряжаюся з археологами, істориками мистецтва і лінгвістами в Чернігів і повіті Новгород-Сіверський і Кролевецький, і думаю пробути там півроку, а може й рік. Той край вибрано, як найбільш архаїчний. Збирається туди і Ганцов³⁴, про якого Ви питаєте. Це молодий (рівняючи – йому 36 літ) учений, магістрант, природний українець, не вважаючи на прізвище, яке він виводить з німецького: Gánzow. По українській діалектології він єдиний в Києві спеціаліст і для редагування текстів мого збірника нікого іншого запросити не можна було. Щодо пісні №400 мого збірника “Летить галка понад балком”, то я на самім початку своєї передмови оговорився, що вона належить до тих, що записали інші люде. Її записав Нестір Городовенко³⁵, диригент найкращого на Україні хору. Слів я від нього не допитався, бо це ж – закінчення поеми Шевченка “Черниця Мар’яна”, що я й зазначив на сторінці ІХ передмови. Розуміється, інтересно й те, як народ переробляє текст Шевченків, але це інтересно словесникові, а не музикантові. Коли треба, я питаю Городовенка, чи він записав всі слова, але певен, що він коли записав, то без усіх фонетичних точностей.

Михайлові Васильовичу я посилаю книгу³⁶ і записку при цім окроме. Бажаю Вам здоров'я і вітаю всіх.

Ваш К.Квітка
23/I 1922.

№6

Високоповажана Ольго Петровно!

Я не забував про Ваші дитячі п'єси³⁷ і говорив про них з видавцями зараз після того, як Ви в перший раз про них написали, але результат був невтішний – на книжнім ринку тепер взагалі депресія, а це відбивається і на “розмахові” видавництва. Наприклад, вид[авниц]тво “Час”, що відродилося на початку цього року, поставило собі в програму на нинішній рік тільки 4 книжки, але досі не видало ні одної, хоч рік вже кінчиться. Воно тільки додрукувало один аркуш “Пальмового Гилля” Кримського³⁸, одержавши за це від Кримського на власність всі попередні аркуші, вже видані давніше в іншій місці. Видавництво “Спілка” (Ю.Меженко)³⁹, “Слово” і “Вукопспілка” (останні два в завіданні М.Качеровського)⁴⁰ не виявили охоти друкувати дитячі п'єски. Вчора я знов був у Качеровського і показував полтавське видання, що привезла Олександра Євгеніївна⁴¹. Він зараз навів справку, чи ще є непродані примірники цього видання на складі “Вукопспілки” (бо він закупив для цього складу багато полтавських видань), і оказалось, що ще є непроданих 700 примірників. Після цього Качеровський сказав, що видати знов ці самі п'єски, хоч і перероблені, не вигідно, бо книга тепер дуже туго йде, і ті 700 примірників, мабуть, ще не швидко розійдуться. На моє запитання, чи він видав би нові п'єски, він відповів, що принципіально – так, але мусить ознайомитися з змістом. Я чув, що має видавати дитячі п'єски “Всеуито”, що недавно відродилося (але ще нічого не видало), отже як пришлете рукописи недрукованих п'єсок, я звернуся і туди, а куди раніше звернутися – прошу Вас дати директиву. (“Всеуито” росшифровується, як “Всеукраїнське учительсько-видавниче товариство”). Коли Ви не проти того, я запропоную (в крайнім разі) і “Всевидатові”⁴², і тільки Балицького, я певен, Ви виключите абсолютно. Качеровський нині напружує свої фінансові сили, щоб пустити юбілейний збірник в пам'ять Лисенка⁴³. Я докінчую статтю для цього збірника. Не можу зібрати відомостів, хто така була Красковська, від якої Лисенко записав прекрасні пісні⁴⁴. Чи не знаєте про неї і інших, від якої Лисенко записував. Між іншим, з паперів Л[исенка], що я тепер розбираю, вияснилося, що деякі пісні з Гавриловець Кам'янецького повіту співав Лисенкові харьковець Лобода. Чи не той це Лободовський, про якого Ви згадуєте в споминах про Лисенка?⁴⁵ Чи він співав взагалі, чи бував в Києві у Лисенка, чи жив який час на Поділлі і що там робив? В Києві вже ні Старицькі⁴⁶, ні Лисенкові дочки⁴⁷ ніяких персоналій не пам'ятають.

Щиро зичу Вам здоров'я. З глибокою пошаною

К. Квітка

8/XI 1922.

PS. Коли у Вас є відомості, що на дитячі п'єски тепер великий попит (це, очевидно, відомості про Поділля), то може б, Ви порадили подільським книгарням чи учительським організаціям, щоб вони закупили ті 700 примірників у “Вукопспілки” (бо може вони й не знають, що є ще непродані, – на вітрині це видання не виставлене), а тоді Качеровський, розуміється, видасть друге видання⁴⁸.

№7

3 / XII 1922

Вельми шановна Ольго Петровно!

Рукопис “Щасливий день” я одержав щось тиждень тому, тижнів через два після дати Вашого листа (14/XII)⁴⁹, і передав до “Всеуито”. Перед тим “Всеуито” розглянуло дві попередю прислані друковані Ваші п'єски і відповіло, що першої з них друкувати не може, а другу надрукувало б, якби до неї додати ще 1–2 п'єски нейтральних по змісту і без заборонених слів (Бог і т. д.). Всевидат не дозволяє в дитячій і педагогічній літературі ніякого натяку на релігію і патріотизм (в Москві це

не так), і тому я думаю, що “Щасливий день” не буде прийнятий. Отже чи нема у Вас чогось “нейтрального”?

Чутки про висилки з Києва дійшли до Могилева в неправдивій редакції: Орест Левіцький весною помер⁵⁰, Олександра Черняхівського⁵¹ ніхто не займає, а чоловіка десять, в тім числі й Єфремов, повинні були ще 1 вересня виїхати хто за кордон, а хто за межі України, але досі ще ця вимога не здійснена. Марія Ник[олаївна] Грінченкова в Києві, а бібліотека Бориса Грінченка⁵² передана комісії для складання словаря живої укр[аїнської] мови і доступна для всіх, тільки додому не можна брати книжок. Бібліотека Єфремова теж ціла⁵³. Зоря – ректор архітектурного Інституту тому, що в вищих школах ректор повинен бути або спеціаліст, і тоді до нього приставляється політичний комісар-комуніст, або ректором призначається комуніст – без наукового цензу, тоді не треба політичного комісару. Отак в медичнім інституті ректор – студент цього інституту, комуніст.

Я буду дуже Вам вдячний за уваги на мій збірник⁵⁴. Рецензії від спеціалістів я ще не діждався, так само, як можливості надрукувати котрись з моїх студій. Я бачу, що відносно видавничої справи взагалі поза Києвом панують ілюзії. Як ми тут з колосальними, нелюдськими зусиллями видамо якусь книжку, то це робить таке вражіння, ніби взагалі видавнича справа відродилася, коли, тим часом, вона все гіршає і гіршає. Такі видання, як видання Ваших узорів⁵⁵, абсолютно неможливі, і навіть Вадим Щербаківський⁵⁶, виїхавши за кордон з дорученням від харківського правительства, видати матеріяли по нар[одному] орнаменту, досі нічого не може зробити. Олександри Євгеніївни рукопис⁵⁷ Качеровський вернув мені, сказавши, що скрутний стан видавничої справи не дозволяє розширюватися поза межі учебників та маленьких брошурок, таке видання, як творів Лесі Українки⁵⁸, вичерпує засоби, які може дати “Вукоопспілка” на піддержання літератури вищого сорту.

Вам призначена американська посилка⁵⁹, і 5/XII її одержить Елена Антоновна, я її просив зробити це, бо мені незручно розписуватися за подвійну порцію (мені теж призначено, і таке виробилося правило, щоб рівночасно та сама людина не одержувала двох порцій). Хто тільки возьметься привезти? Коли Ліля буде тут на Різдво, то прекрасно. Морока з мішками – американці вимагають, щоб їм вертати, ну, та може Елена Антоновна це устроїть. Я думаю, що найкраще, коли Ви доручите їй продати посилку і вислати Вам гроші – це буде майже 100 мільйонів. Хоч продавати “забороняється”, але в цій забороні нема ніякої рації, і фактично не було випадку, щоб продажа тягла за собою якісь недобрі наслідки.

Ольго Петровно! Чи не могли б Ви написати для Академії Ваші спостереження над народними співами і співцями, Ваші спогади про етнографічну діяльність, вражіння з того, які зміни прийшли напротязі десятиліть в манірах співу, які відміни між Полтавськими і Волинськими манірами і т. д. Яка різниця між репертуаром міщан і селян? Чи за Вашої молодості на Полтавщині вже співали многоголосно (ділячися на 2–3 партії), чи це явище пізніше? Чи на Полтавщині досягли більшої штучності в многоголоснім співі, ніж на Волині, і чи в цім відношенні зайшли замітні зміни на Вашім віку? Драгоманов писав в Софії, що нар[одна] пісня на Вкраїні є одноголосна (тобто як співають хором, то в унісон всі на однаковий голос). Чи це можна прийняти за свідоцтво, що справді так було перед 1870-ми роками, коли Драгоманів виїхав з України?

Академія не зможе дати гонорару за такі музично-етнографічні мемуари, але присилка їх нагадає тим сферам, які розділюють американські посилки, про те, що треба повторяти призначення Вам. Півбелетристична форма мемуарів не перечить “академічності”, навіть бажана. Бажаю Вам здоров’я. З глибокою повагою К. Квітка.

№8

Дорогая Ольго Петровно! Дуже, дуже дякую Вам за відомості, що стосуються історії української музичної етнографії і діяльності Лисенка⁶⁰. Рукописи Лесіні я забрав⁶¹ ще перед Вашим листом, бо Імочка мені сказала про них тоді, як я її сповіщав про Вашу і Олександри Євгеніївни посилки з АРА. Після того я заходив

до неї кілька разів, щоб поговорити в справі Вашого піаніно, але не застав її. В Києві тепер знов клявішні інструменти націоналізовані; кажуть, що націоналізація буде скасована, бо її нема в Москві, і тоді можна просто через адвоката подати в суд; поки що можна спробувати тільки так, щоб якась музична або взагалі культурна установа потребувала це піаніно для себе, але для того потрібно (цій установі, а не владі) мати від Вас заяву на письмі, що Ви згоджуєтесь передати інструмент у користування цій установі; в заяві треба написати № інструмента і фабрику, і адресу, і ім'я того чоловіка, який користується без Вашої згоди. Коли цей чоловік сильний, і Імочка боїться його займати, то і я не беруся, бо недавно один чоловік з великим науковим становищем, далеко більшим, ніж моє, з помсти негідного чоловіка, якого зачепив, мав дуже велике і довге нещастя, під час <втрачено частину аркуша> переніс сильний тиф. Скоріше Зоря міг би це зробити.

Рукописну п'єску "Щасливий день Тараса Кравченка" я передавав до видавництва "Всеуweit", що хіба то має відродитися і видавати дитячі книжки, і там сказали, що тепер цензура цієї п'єски і подібних їй безумовно не дозволить і виставляти таких п'єсок не будуть, бо не можна. Це само відноситься і до "Весняного ранку Тарасового". "Всеуweit" могло б видати тільки "Сон[ячну] мрію", якби до неї додати ще якусь "невтральну" п'єску, бо одної на книжечку мало. Втім, це було сказано перед останнім підвищенням цін у друкарнях; тепер видрукувати один аркуш коштує до 2 мільярдів і, здається, всі укр[аїнські] видавництва, окрім Книгоспілки, припиняться, а Книгоспілка ще протягне тим, що друкує і російські учебники. Подавати "Щасливий день..." і "Весняний ранок" до якогось іншого видавництва – річ зайва, бо тільки можуть загубитися, а цензура справді не пустить, бо, напр[иклад], викинула з граматики Шевченкові слова "Світе тихий, раю милий, моя Україно", а Кримському, як він подавав на друге видання свого "Лаговського", викинули, між іншим, слово "зірочане"⁶². Я читав колись переклад Auf Flügeln des Gesanges поета-цензора Майкова, і оказалось, що слова Es hüpfen herbei und lauschen dis frommen, Klugen він, пожертвувавши газелями, переклав "приходять толпы богомольцев"⁶³. Отже тоді прочане зайвий раз попали в літературу, а тепер в виді історичної компенсації <втрачено частину аркуша> не пускають. Цілюю Ваші ручки і бажаю здоров'я. Ваш К.

В музикальних кругах недавно появився син покійного Ореста Івановича Левіцького Константин⁶⁴ (асистент по бактеріології) і це, оказується, найспосібніший і найосвіченіший музикант в укр[аїнському] Києві, але нездатний ні до якої систематичної праці.

№9

Я справлявся на Пушкинской 30 насчет посылки, и сказали, что доверенность может быть засвидетельствована и милицией, и райкомом, и в учреждении где кто-нибудь служит; подписаться просят так, как написано в извещении, хотя бы и литературным именем. Вообще придираются не будут⁶⁵.

Ваш К. Квитка

12/IV 1923.

№10

[1923]

Дорогая Ольго Петровна!

Я знову захватаний і працюю по ночах, отже прошу вибачення за короткість листа. Рудинський прислав 350 карб. гонорару за Вашу п'єску⁶⁶, і я зараз купив 5 карб. золотом, які лежать до Вашого розпорядження. Окрім того, він прислав 150 карб. за 30 прим[ірників] моєї брошури за Лисенка⁶⁷, і ці гроші також Ваші. Приїхати в близькій часі я не зможу, і, крім того, коли зможу вирватися з Києва, то також в першу чергу поїду на Чернігівщину, хоч і ненадовго (2-3 тижні). Отже пришліть директиви, що робити з грішми. Вразі мого виїзду я їх лишу Андрію Наумовичу Колесницькому⁶⁸, він або вишле Вам, або видасть, кому скажете. Приходила Євгенія Михайлівна і просила вислати грошей Олександрі Євгеніївні. Я відповів, що зроблю так, як Ви

скажете, і прошу Вас і Лілю взяти на себе принципи розподілу, я ж буду тільки пасивним виконавцем.

Може зважите, що Олександра Євгеніївна по приїзді в Київ на операцію одержить тут від мене чи від Андрія Наумовича, скільки скажете. Сподіваюся, що через 4 дні звільнюся від екстренної роботи і зможу написати більше. Цілую Ваші ручки і вітаю всіх.

Ваш К. Квітка

№11

Дорогая Ольга Петровна! Г. Плітман привіз мені Вашу записку і листа на ім'я Лисиченка⁶⁹. Я цього листа передам завтра. Дуже мені прикро, що Ви нездужаєте; я думаю, що це не наддністрянський клімат винен, а взагалі погана сьогорічна весна і в Києві вона дуже погана, і багато людей хворіє, в тім числі і я. У мене температура вже знизилася, але зостався тяжкий кашель, який страшно, щоб не запустити, бо як відновиться щось у легких, то вже при нинішніх обставинах не поправишся. Також при цій хворобі дуже ослабли очі – це наслідок нічної праці. Недавно Рудинський прислав 500 карб. – 350 як гонорар за Вашу п'єску і 150 за 30 екз. моєї брошури про Лисенка. Я купив за 350 карб. золоту монету, а 150 послав Вам грошовим листом. Рудинський писав, що це ще не весь гонорар; проте зразу друкувати не можна буде. Вчора Качеровський прислав мені 410 карб. і переказував, що це “з приводу хвороби”. Отже те, що належить по праву, дається, як милостиня. Але я знаю від інших авторів, – навіть авторів учебників, що Качеровський тепер нікому не платить через “мертвий сезон”, так що це справді виняток, викликаний моєю хворобою і дуже доречний. Посилаю примірник “3-го тому”⁷⁰, той що Качеровський дав мені поза умовою, вибачте, що примірник не має свіжого вигляду – ним багато людей інтересувалося і брало його в руки. З писаної умови Ви знаєте, що властиво кажучи, можна весь гонорар вимагати в виді книжок, і тоді Качер[овський] не може покликатися на те, що нема грошей і у всякім разі, коли Ви, Ліля і Дора схочете мати по кілька примірників, я візьму і в рахунок гонорару і пришлю. Щодо пропозиції Балицького видати взори, я думаю, що принципово відмовлятися не варт, бо виходу нема, і видавці з вищою мораллю, ніж Балицький, майже нічого тепер не видають. Але я боюся, що і Балицький не видасть. Він ще з осені, як заробив на “Граматці” почав приєднувати прихильників в науковим, артистичним і літературним світі тим, що пообіщав видати цілий ряд дорогих і цінних видань з ілюстраціями, але досі нічого не здійснив, тільки видав книжку Кримського⁷¹, від якого дуже залежить, і та книжка технічно звичайна і не дорога. Кінчаю, бо мені ще важко писати. Цілую Ваші ручки. Вітаю всіх.

Ваш К.Квітка

29/IV 1923.

PS. Тих музикантів, що записали мелодії гаївок, я дуже прошу прислати копії записів Музично етнографічному кабінетові при Академії. Між иншим, академік Лобода⁷², що недавно їздив у Москву, переглядав там по моїй прозьбі протоколи “Этнографической Ассоциации Гимна” (тобто Госуд[арственного] Института Музыкальной Науки) і бачив там, що приїздив хтось із Могилівського (Под.) повіту і співав пісень; ухвалено: “хоч вони не мають великої вартости, проте їх записати”. Але цей “Гимн” своїх матеріалів не тільки не публікує, але й не показує, і навіть одмовив прислати копію свого статуту. В моїй брошурі про Лисенка є важливий недогляд в примітці на 15 стор.: замість “h” треба “c”, як я поправив на примірнику, що тепер посилаю Олександрі Євгенівні. Дуже прошу виправити цю помилку, особливо коли даєте читати цю книжку музикантам.

Я ще хочу пояснити, чому я змушений зоставити собі ті 410 карб. Здається, мабуть, неймовірним, що академіки одержують менш ніж учителі труд[ових] шкіл і ніж канцеляристи Академії і її швейцар. Я іду по “16 розряду”, майже як академік (ті по найвищому 17 розряду), і це виходить 170–180 карб., тим часом канцеляристи Академії одержують 300. Так і в університеті, і в медичнім інституті і мотивується це

офіційно тим, що професори і наукові співробітники морально зв'язані з академією і вищою школою і не покинуть служби, а "технічні співробітники" розбіглися б, і тоді академія і університет закрилися б. – Учителі труд[ових] шкіл одержують по 500 карб., а дворник нашого дому 1500 карб. в місяць і квартиру з 2-[ох] кімнат; в одну з них він пустив від себе квартиранта, який робить за нього все. З нас на утримання цього дворника і інші видатки по дому беруть стільки, що на мене припадає над 100 карб. в місяць. – Поки я оце пишучи, ділився з Вами своїм обуренням, прийшли з базару і сказали, що хліб і інше піднялося в ціні майже вдвоє; отож, мабуть, прийдеться не рипатися, а тільки хіба на яких 10 день виїхати в найближче до Києва село та попиту молока. – Посилаю Вам I-й номер часопису "Музика", де є й моя стаття⁷³. Цими днями вийде другий №.⁷⁴

№12

Дорогая Ольга Петровна! Михайло Рудинський, як був у Харкові, то клопотався в Комітеті допомоги вченим за допомогу Вам і одержав для Вас 450 крб., тільки в Харкові просили, щоб Ви заповнили анкету на бланку, що я Вам у цім листі посилаю. Рудинський прислав мені з нагодою не 450 крб., а 1000, про решту він не дав пояснення; може це гонорар. Я одержав ці гроші тижнів три тому і мав передати через Елену Антоновну, а щоб вони не втратили вартости, купив тоді червінця за 890 крб. Тепер вияснилося, що Ел[ена] Ант[онівна] не поїде. Тому посилаю поштою цю суму; разом з 1 ½ червінцями гонорару за твори Лесі⁷⁵. Вам належить 2 ½ червінця і 130 крб. Рудинський дуже турбується, як Ви живете і чому не відповідаєте йому на листа. Я нікуди більше не їздив, знемагаю під тягарем розмаїтих справ, що на мені лежать, і навіть і не поїду нікуди, а обмежуся "домом відпочинку для вчених" під Києвом у Голосіївськiм лісі. Там раз що безплатно, а друге – що можна виїхати не скінчивши всіх справ, бо можна ще й відтіля їх кінчати, а щоб зовсім виїхати з Києва, то треба ще стільки зробити, що й літо мине. Посилаю Вам окреме бандеролею твори трьох наших філологів молодшої генерації – В. Ганцова, Б. Якубського⁷⁶ (ці дві книжки прошу вернути) і О. Курило⁷⁷. З "Дому Відпочинку" напишу більше. Бажаю Вам здоров'я.

Ваш К.Квітка

2/VII 1923.

№13

Високоповажана і дорога Ольга Петровна! Вже рівно місяць, як я вернувся з Чернігівщини і досі не можу вирватися з Києва знову на село, бо все ті київські справи одна за одну чіпляються. Між іншим, тільки чотири дні тому Качеровський дещо заплатив (7 червінців). Не знаю, що з ними робити – один я розбив, щоб виплатити Олександрі Євгеніївні, а міняти на золото тепер є рація тільки тоді, коли відкладати на дуже довгий час, маючи на увазі всякі можливі зміни в прийдешності, а на недовгий час держати в червінцях вигідніше ("червінці" паперові), але ростуть в ціні страшенно, а золото дешевшає, бо все інше, окрім золота, дорожчає.

Так я пропускаю Купала, сидітиму в Києві задля того, що тепер саме будуть друкуватися останні формули, розпочаті в №2 "Музики". Жертвую живою поезією ради формул. І так я не маю щастя ніколи від своєї роботи, бо завжди думаю, що роблю не те, що найпотрібніше. Думу про Коновченка (Вдовиченка)⁷⁸ я чув недавно і в Києві від лірника з Уманського повіту, але пожалував валків, щоб схопити на фонографі, бо він був зовсім безголосий, хоч грав дуже добре. Тепер може скластися так, що поїду на Полтавщину, хоч білоруське пограниччя Чернігівщини зробило на мене чарівне вражіння, я почував себе так, як дитиною, коли вперше був на виставі "Снігурочки"⁷⁹.

Ви питали мене, хто такий Грінченко, автор "Історії укр[аїнської] музики", і де він узявся⁸⁰. Його доля якось зв'язується з моєю, хоч я його пізнав тільки торік. Він народився на передмісті Києва "Звіринці", а я на границі між Печерським і Звіринцем, вчився у того самого учителя музики Зател'я⁸¹, а як служив секретарем Камінецького університету, то був під музично-науковим впливом того ж самого Вячеслава Петра⁸²,

що був директором гімназії, де я вчився, а пізніше професором у Камінці. Недостача у Грінченка в загальній освіті (скінчив реальну школу). Я дуже радий, що він переїхав до Києва, бо тепер я відсилаю до нього всіх, хто звертається до мене з загальномузичними справами, і собі залишив тільки музично-етнографічні. Всеволод Ганцов, про якого Ви давніше запитували (той, що редагував тексти моїх записів) недавно читав реферата, після якого всі признають його за найкращого дослідника укр[аїнської] мови, поставивши його над Тимченка і Кримського (вони обоє були присутні на рефераті). Посилаю Вам книжечку другого видатного лінгвіста молодшої генерації Олени Курило.

Цілую Ваші ручки. Відданий Вам К. Квітка.
5/VII 1923.

№14

15/XI 1923.

Дорога Ольго Петровна!

Я Вам писав із Сосниці⁸³. Після того вдалося ще зробити добрий фонографічний знімок думи про втечу трьох братів з Озова від 85-літнього діда в селі Змітнєві Сосницького пов. Взагалі екскурсія не була така плідна, як я сподівався.

Від Вас давно не було листа; в останній картці Ви просили за черевички; коли Плітман зайде, як обіцяв, я передам їх через його батька, бо хоч на це нема виразного доручення від Вас, але боюся, що як іще далі протягнеться, то ці маленькі черевички вже ні на кого не прийдуться.

Вчора Ол. Дорошкевич⁸⁴ говорив мені, що нинішній голова київського губ. "ісполкома" Гринько дав зрозуміти, що він асигнував би гроші на пам'ятник на могилі Лесі, розуміється, без хреста. Дорошкевич (відомий педагог) запитував, як я ставлюся до цього; я відповів тільки, що напишу Вам.

Посилаю Вам №№3-5 "Музики". Видачу примірників 4 і 5 тому Лесіних творів Качеровський відтягає, і може врешті прийдеться їх узяти в рахунок гонорару (бо по умові ми не маємо право на примірники поверх гонорару).

Я тепер дуже морально дезорганізований і трачу ґрунт під ногами; настрої такий, що щомінути можу покинути все і зав'язатись за тридев'ять земель, хоч би й в Америку⁸⁵. Поки що працюю багато, як звичайно, але більше по інерції, ніж з захоплення.

Цілую Ваші ручки і бажаю здоров'я.

Ваш К. Квітка

№15

Високоповажана і дорога Ольго Петровна!

Вибачте, що я довго не писав. Мене Кримський був поманив дати працю до Записок Академії, до 4 книжки, що кінчиться друком, тільки поставив умовою, щоб якнайскоріше написати; я свою обіцянку виконав, а він – ні, і праця не піде в цю книжку а чи вийде коли-небудь 5 книжка, невідомо, бо засобів нема. Кримський праці не бачив, такщо справа не в її якості. Тим часом я в неї дуже багато вложив, бо тема – західні і українські впливи на музику рос[ійських] пісень – напевне зачепить самолюбство росіян і треба було бути наперед узброєним проти роздратованої критики. Надмірне напруження сил в зв'язку з розчаруванням – що праця не буде друкуватися привели до сильного нервового розстроєння, і треба щось радикальніше робити. Я маю право на безплатний прожиток в Ялті, на місяць, в тамошнім домі відпочинку вчених, а на дорогу вистачила б економія в видатках життя за цей місяць, але я тепер такий важкий став, що навіть і не в гостро перетомленім стані, а в своїм звичайнім не можу вирушити сам з Києва нікуди, навіть і ті екскурсії, що я робив – на Чернігівщину, одбулися тому, що молодші товариші по праці мене просто вивозили. Недавно мені довелося бути на Лук'янівці, і хоч була тоді хуртовина, мені дуже сподобалося; ріжниця в повітрі дуже замінна навіть зимою, і публіка там далеко інтелігентніша, ніж теперішня публіка центру Києва і інших окраїн, а це для настрою дуже багато значить. Я все думав, якби гарно було, якби Ви з Лілею там оселилися. Це, мабуть, найздоровіша частина Києва, бо хоч Печерське абсолютно може ще здоровіше, але люде там живуть надто густо⁸⁶.

Літературне життя в Києві тепер досить оживлене. Вчора була вечірка з приводу приїзду Андрея Белого⁸⁷, впорядкована українцями, бо оказалось, що російських письменників уже в Києві нема, навіть літераторів такого рангу, як були за часів “Лит[ературно]-Артист[ическое] Общества”⁸⁸. Кажуть, наші поводитися без достоїнства, а Бєлий був у привітній масці. В наукових колах буденний настрої, навіть “затхлость” і тільки все кожної п’ятниці дожидають, що “вот приїдет барин (Михайло Сергієвич), барин нас разсудит”.

Цілую Ваші ручки і бажаю здоров’я. Якби то Лілін переїзд стався ще перед весною, щоб не повторилася Ваша весняна малярія! Вітаю Дору і її родину і Олекс[андру] Євг[еніівну] Ваш К.Квітка.

P.S. В справі Ліліної поїздки до Оксани⁸⁹ маю таку відомість: один лікар, що збирається проїздитися за кордон, казав, що в Москві видаються пашпорти в протязі одного тижня, але для того, щоб справа не вбарялася запитуванням місцевої адміністрації (чи нема перешкод), треба прожити 4 місяці в Москві. – Імочка вчора приходила і взяла 2 доляри, кажучи, що хоче послати поштою Олександрі Євгенівні панчохи. – Я зараз почну розшукувати соняшну кімнату, бо почуваю, що в цій не живу, і якщо не вдасться знайти в Києві, то таки втечу з Києва.

№16

Кам’янка над Дністром
16/V 1924.

Дорогая Ольго Петровна!

Весь вік мені було дуже досадно, що я мало бував по селах, особливо в ті пори року, коли одбуваються обряди з співами; тільки колядки я записував колись “з натури”, а веснянки, купальські і ін. – хоч часто на селі, але в кабінетній, так мовити, обстановці. Отже цеї весни поклав я собі за всяку ціну побачити весняні танки і, довідавшись, що в селі Яланці⁹⁰ Голопільського повіту вони ще одбуваються, вибрав це село тим, що сподівався, що там не будуть боятися чужанина-глядача і не розбіжаться. Ця надія не завела, і взагалі ще ніде не працювалося так легко, як в Яланці, бо Зборовський своєю довгою працею привчив людей до того, що це зовсім звичайна і не страшна річ, коли записують. Але шкода, що там, як здебільшого на Поділлі і на Волині, танки водять тільки на 2 і 3 день Великодня. Я це знав наперед, і тому дуже поспішався виїхати з Києва в середу на страснім тижні (поїзди по узкоколейній залізниці на Яланець ходять тільки раз у тиждень), отже не міг зостатися й на похорон Олександрі Євгенівні⁹¹. Дорога в Яланець була дуже тяжка – пересідати треба було на станції Рудниці, де в вокзальнім будинку пасажири могли поміститися тільки стоячи, на дворі було дуже холодно і дождати поїзда довелося цілу ніч. Потім якийсь феноменально поганий обід в їдальні при “відділі праці” в містечку Бершаді, а далі – здебільшого ніяких обідів в самім Яланці, там не було навіть гарячої води вранці і ввечері. Зборовський живе до краю злиденно; вчителька згодилася годувати за гроші, але потім пішла по селах розшукувати свого чоловіка, що втік від неї зараз після одружіння, і ніхто не перейняв узятих нею обов’язків; спати довелося на невимитій після школярів підлозі у школі, в великім холоді, двічі я температуривав, але взагалі поправлявся, дякуючи незвичайно доброму і сухому повітрю і спокоеві. Зборовський, виявляється, комуніст не партійний, але ідеалістичний, і тепер, окрім праці по кооперації, – ще головою комуні, що обробляє (а сторонні селяне кажуть, що, власне, не обробляє) 170 десятин давньої панської землі. Комуна зветься “колектив”, а селяне, що не беруть у ній участі, називають її “коли хтів”, тобто: кожний член вийшов на роботу, коли хтів. Ця нова діяльність, а також небездоганна моральна фізіономія співробітників Зборовського в кооперації (місцевих селян) спричинилися до того, що тепер селяне ставляться до нього без поваги, неначе навіть забувши його героїчну роботу перед революцією. Візник-селянин, як я спитав його за Зб[оровського] відповів: “Це, с[укиного] сина, у нас головний пролетарій, всех стран пролетарій”, з особливим урочисто-містичним притиском на словах “всех стран”, ще й знявши пальця вгору. Але сам Зб[оровський] не падає духом і

каже, що от-от закінчить перевиховання людності свого села в комуністичнім дусі і тоді з спокійним сумлінням віддасться виключно малярству та етнографії. Хоча я не міг предвидіти голоду й холоду в Яланці, проте мені дуже ніяково було перед Оленою Курило, що ділила зі мною ці неприємності, тільки що вийшовши з лікарні; я запропонував переїхати до Кам'янки⁹², де колись був курорт (між іншим в домі, де тепер школа, жив колись Франц Ліст⁹³), отже можна було сподіватися більших вигод життя. Виявилось, що курзал згорів, бо на горіщі його смалили вкраденого кабана; оселилися в приватнім помешканні, де О. К. спить в своїй кімнаті на столі, бо по ліжкові скачуть миші, а я в їдальні, на скрині, де господарі допізна засиджуються з гістьми, а в 5 годині рано регулярно виходить наймичка за хлібом, і я більше не сплю, отже голова весь час у тумані. Так і в великих соціальних і національних справах часто якісь непередбачені дрібниці псують те, що по всіх даних мало б бути добре. Людність тут, виявляється, не українська, а молдованська з додатком німецької колонії, отже є змога почасти виконати одно з завдань, яке я поставив у плані діяльності муз[ично]-етнограф[ічного] кабінету: дослід музики національних меншостей. Щодо молдо[ванських] пісень – це буде перша спроба; взагалі цей нарід виявив себе найбільш відсталим і немає досі ні книжок, ні часописів, навіть офіційних, агітаційних, в межах Росії. Мелодії виявилися дуже інтересні і гарні; з текстами доводиться О. К. дуже мучитися, бо фонетика трудна. Зразки німецьких пісень записали без труду, а з молдованськими йде туго, бо молдоване або надто підзорливі або жадібні і вимагають надто великих грошей за співання. Чи можна буде заїхати до Могилева – буде залежати від того, які вісті одержу з Києва щодо друкування моїх праць – чи треба поспішатися, чи ні. Тим часом я, їдучи сюди, ризикнув навіть довірити іншим коректуру моїх рецензій, що тепер друкуються⁹⁴.

Щодо нового видання Ваших узорів, то без сумніву треба підождати до осені, коли наші видавництва “розгортаються” і стають щедріші: весною вони завжди в депресії.

Недавно була нарада видавців у справі відновлення видання “листівок” і, обрахувавши все, вони прийшли до висновку, що в фарбах видавати ще неможливо. Вадим Щербаківський у Празі досі не може видати своїх матеріалів по орнаментіці, хоч переселився туди не з політичних причин, а виключно для того, щоб видати ці матеріали, не маючи ніякої надії видати їх тут. М. Грушевський запросив мене до найближчої, ініціативної участі в експедиції для записування дум, але він у Харкові дістав тільки постанову про асигнування грошей, але не самі гроші. Найінтересніше, що ще не записано, це правобережні мелодії думи про Коновченка⁹⁵.

Я розумію Вашу тугу за Гадячем, і в цій прославленій Кам'янці констатую, що Гадяч безумовно більш мальовничий, але за ціле минуле літо і навіть від моменту виїзду з Кавказу я не зазнав ні одного такого теплого і сухого дня, як тут весь час. Тому я дуже шкодую, що Київ – не тут. Хотів би побачити тут поблизу Рашків і Волядинку, оспівані в “Огніем і мієсзем”⁹⁶. – З розмови з Рудинським (якого я вважаю за одного з найсвітліших людей на Україні) я виніс таке вражіння, що справу з Гадяцьким музеєм треба починати з нього⁹⁷. Я в усякім разі сподіваюся сього літа побачитися з Вами, коли не в Могилеві, то в Києві, коли не в Києві, то в Полтаві або Гадячі.

З Вашими побажаннями щодо змісту 6 тому Лесіних творів – я вповні згоджуюся і передав це Якубському щодо віршів, уміщених у “Молодій Україні”⁹⁸, я упустив їх з уваги і, що гірше, упустив сказати про них Якубському підчас останньої розмови, що була при Дорі, – Якубський тоді вийшов до нас із засідання, яке покинув на хвилину і дуже поспішався, до того ж розмова йшла головним чином про допомогу на похорон Олександрі Євгенівни. Тепер, перечитавши на свободі Вашого листа, я написав про ці вірші Якубському і сподіваюся, що ще не пізно. Щодо російських статей, то Качеровський і Якубський не думають їх друкувати, – чи настоювати?

Цілую Ваші ручки і прошу передати сердечний привіт усій родині, коли лист застане Вас іще в Могилеві.

Відданий Вам К. Квітка

Дорога Ольго Петровна!

Я Вам писав з Кам'янки над Дністром, де після того листа вдалося записати прегарні молдованські колядки, але почалася така спека, що я, не вважаючи на свою кавказьку звичку до спеки, втратив здатність до праці і мусів тікати з Дністрової долини, отже й вернувся в Київ. Тут, розуміється, закрутився в вирі так званих негайних справ, але тижнів через два, мабуть, знов поїду на справжню роботу, на цей раз з доручення М. Грушевського спеціально по лірників. Я ще не зважив, чи на Волинь, чи на Поділля, у всякім разі треба вибрати такий пункт, де збирається разом багато лірників на одпуст або “десятуху” (десяту п'ятницю по Великодні), бо по одного лірника їхати ризиковано – його можна не застати вдома. М. С. Грушевський, довідавшись від мене, що Ви записали в Могилеві думу про Коновченка і прислали Кримському (у якого Ваш запис потонув), звертається до Вас з проханням, коли чернетка у Вас зосталася, прислати йому копію.

Мій поворот у Київ був до речі в справі видання I тому Лесіних творів⁹⁹, бо я встиг зробити кілька істотних поправок у предпосланій цьому томові статті Зерова¹⁰⁰, власне в її критичній частині; поправки в біографічній частині я встиг зробити перед виїздом, і Зеров, виправивши, вже не давав мені остатньої редакції, а пустив аркуш у друк; через те і в другій редакції зосталася неясність, від якої у читача лишається вражіння, що в “Лісовій пісні” відбилася природа Звягеля. І в початку критичної частини, що був пущений в машину також до мого повороту в Київ, не можна вже було поправити здогаду Зерова, що вірш “Забуті слова” зв'язується з засланням Олександри Антонівни¹⁰¹, я думаю, що ні, в вірші говориться “мені було 13, а їй до 20 років”. Якубський дістав мого листа про те, що треба переглянути ще “Молоду Україну”, але очевидно через спеку полінувався, бо дав мені два пояснення, які виключають себе взаємно: що він зрозумів мого листа так, що тих віршів не треба, і що він не міг дістати львівської “Молодої України” (я про львівську згадував у листі тільки для того, щоб він не змішав її з Вашою¹⁰²). Проте устидився і обіщав додати ці вірші. Цілую Ваші ручки, бажаю здоров'я і сердечно вітаю всю родину.

Ваш К. Квітка

№18

Дорога Ольго Петровна!

Поздоровляю Вас з щасливим розв'язанням матеріального питання¹⁰³ і бажаю, щоб харківська постанова (яку, думаю, звоював виключно Рудинський, що часто буває в Харкові) справді акуратно виконувалася; особливо при зміні місця життя, боюся, будуть довгі перерви в виплаті. Думаю, що, поживши кілька місяців у Гадяч¹⁰⁴, Ви схочете переїхати до Києва. Тут на 60 карб, жити можна; академіки одержують коло 45 карб., я – 43.

Молдованські пісні, мабуть, удасться зимою видати літографією, поки що ось переклад одної колядки:

Ти, Адаме, нащо зробив так,
що від раю віддалився
і з смертю злигався?
Раю, раю, саде солодкий, (Raju, raju, gradini dulši)
як тяжко без тебе,
без шелесту твого листя,
без журчання струмочків,
без запаху квіток
і без співу пташок!

В другій величальній колядці говориться: “Оце чоловік, оце добрий! Він ставить стола коло своєї хати поперек дороги і зопиняє кожного; так годує й напуває половину Подоймиці (село, де співалося) і третину Молдови”. В третій співається про те, як

греки роблять корогву, що має попід хмари і т.п. Щоб дати Вам поняття про мелодію, посилаю одну колядку на окремім клаптику.

В неповноті І тому Лесіних творів буде винен не Зеров, а Якубський; втім видавництво обіщало дати вірші з “Молодої України” в додатку¹⁰⁵. Якубському видавництво доручило вишукати вірші з усіх видань, а Зерову – написати вступну статтю. Якубський, справді, полінувався не тільки пошукати “Молоду Україну”, а навіть уважно прочитати мого листа. Що ж до статті Зерова, то вона вийшла в цілому пристойна. Сам Зеров чоловік аполітичний; щодо літератури, то він не “брюзжит” на нові революційні, а попросту кривляцькі напрями, водить компанію з новаторами, охоче буває на їх зібраннях, але сам пише прегарні вірші в класичнім дусі (як і Максим Рильський)¹⁰⁶. – Прийшов Михайло Васильович востаннє і тому кінчаю, щоб через нього передати листа. По завтрьому їду на Дін і, може, на північний Кавказ не більше, як на 3 тижні. Цілую Ваші ручки і вітаю всіх.

Відданий Вам К. Квітка

1/УІІ1924.

№19

Дорога Ольго Петровна!

Я перед виїздом безумно був зайнятий і не міг Вас побачити, щоб хоч сказати те, що дуже потрібно було сказати з уваги на Ваш план видання узорів¹⁰⁷: я вирахував, що Качеровський винен за 1 і 2 томи ще 300 рублів, отже це полегшить Вам справу видання, треба тільки нагадувати йому без мене про цей довг.

Поїздка моя в Кисловодськ не обійшлася без пригоди, на цей раз іншого роду: від раптової зупинки поїзду я сильно стукнувся головою, і 5 день боліла голова і око. Тепер я вже сподіваюся, що серйозніших наслідків не буде. Поки що не помічаю поправки, - може, тим, що мусів взяти з собою спішну роботу, якої не докінчив у Києві, і взявся за неї, як тільки полекшало з головою. Сподіваюся за 5 день скінчити і вже тоді зовсім відпочивати. Повітря тут гарне, і місто краще, ніж я сподівався, але режим поганий, і на назву санаторії ця установа ніяк не заслуговує. Головне, що жити треба втрьох у тісній кімнаті, і ті двоє курять, вночі кашляють і куйовдяться на рипучих ліжках. Доводиться і вдень значну частину часу проводити в кімнаті через дощі.

Цілую Ваші ручки і щиро вітаю всіх. Пишу на Вашу стару адресу, бо нової напам'ять не знаю¹⁰⁸.

Відданий Вам К. Квітка

19/ІХ 1924.

Кисловодськ, Цекубу¹⁰⁹.

№20

Дорога Ольго Петровна!

Згідно з Вашою ласкавою згодою проредагувати стиль моєї статті про потреби музичної етнографії посилаю Вам бандеролею цю статтю¹¹⁰. Я її тільки-що скінчив у Житомирі між іншою роботою, пізно вночі, а завтра рано виїзжаю на село записувати Коновченка¹¹¹ і збирати відомості про лірницьку школу, що там була.

Дуже прошу не церемонитися з моїм рукописом і переробляти його, як Вам здається краще. Я вважаю, що це – найважливіше з усього, що я написав за свій вік, і тому хотів би, щоб воно вийшло не з моїм кострубатим стилем.

Вернуся в Київ через чотири дні. В Коростені назбирав небагато матеріалу, але важливого.

Цілую Ваші ручки і вітаю всіх.

Відданий Вам К. Квітка

Житомир. 8. ІІ 1925.

PS. Якщо я несподівано забарюся, то Музичне Товариство ім. Леонтовича¹¹² само пошле по рукопис до Михайла Васильовича туди, де він служить¹¹³, але це в тім разі, як що зо мною станеться, а так я буду поспішати в Київ.

№21

17.X.1925

Дорогая Ольга Петровна! Здається, я Вам дав книжечки іркутського етнографа Виноградова¹¹⁴ з фольклору. Тепер я кінчаю все, що не було в свій час зроблене, перед виїздом, то мушу ці книжечки переслати до Наукового Товариства ім. Шевченка¹¹⁵. Будьте ласкаві передати мені їх з нагодою, яка швидче трапиться. Я все недобре себе почуваю, і так, мабуть, буде аж поки не скінчу всіх справ і не виїду. Привіти.

Відданий Вам К. Квітка

№22

[1925]

Дорога Ольга Петровна! Я “заїздив” до Вас із вокзалу – отак вийшла вільна хвилина після поїздки на вокзальну пошту. Турбувався, чи здорові, бо ніде Вас не видно, ані Лілі, ані Дори, ні на засіданнях, ні в театрі, ні на концертах інтересних. Ще турбується М.С.Грушевський за обіцяні від Вас спогади про Драгоманова¹¹⁶, – щось там виходить дуже спішно з друкуванням. Чи не взялася б Ліля зreferувати дві книжки про лужичан (одна французькою мовою, а друга чеською), без гонорару, тільки щоб була друкована наукова праця – на всякий випадок, для цензу. Сердечно вітаю і цілую всіх.

Відданий Вам К. Квітка

№23

Могилів-Подільський

16.V.1926

Високоповажана і дорога Ольга Петровна!

Ми приїхали в Озаринці просто з Виндичан, дивилися на великодні гри на 1-й день в Озаринцях, на 2[-й] день в с. Кікавці, де священником мій університетський колега Рогозинський¹¹⁷, що був учителем географії в київській 1-й гімназії, на 3-й день їздили в с. Жеребилівку, але вже там на цвинтарі нічого не було (гуляють тільки два дні). Потім знову в Кікавку, в Озаринці і в Могилів. Проте поїздка в Жеребилівку була вдатна, бо в хаті проспівали нам весь великодній репертуар в натуральній постаті, а особливо інтересно було Олені Борисівні¹¹⁸, бо там збереглися архаїчні слова, властиві Гуцульщині, Покут[т]ю і Підгір'ю, напр. “тéта”, (тітка) і батька називають, як і там, “дядьом” і т. п. Я теж сконстатував спільність з тими галицькими країнами у колядках, які я, при нагоді тут записав: в їх співанні є маніри, що не трапляються ні на Волині, ні навіть на Поділлі далі на схід від Дністра, щодо великодніх пісень, то їх у кожному селі зокрема зосталося небагато, по 3-4, і в Озаринцях уже співали тільки малу частину того, що знає навіть В. Парасунько¹¹⁹, але в різних селах, хоч і близьких, збереглися різні пісні з різними мелодіями, отже разом їх узявши, можна відновити значну частину давнього багатства. Я дуже задоволений з того, що побував тут на Великдень, бачив і чув все в натурі. Коли записуєш кабінетним способом, чи хоч на місці, в селі під час екскурсії, та не під час самого обряду, то багато важливих фактів пропадає. Найвартніше – це темп: як співають великодніх пісень для запису, то співають їх швидче, а в натурі тут темпи неймовірно повільні. Характер співу незвичайно млявий, строгий, видержаний, ніби церковний, хоч слова пісень вимагали б жвавості і веселости. Це неначе вияв прадавньої культової традиції, коли ці співи були не забавою, а поважною магічною одправою; а може це – колишня мода; може такий манір співу і став певного часу за ознаку вихованости й доброго тону.

Озаринці – правдивий культурний оазис, власне в шкільній справі. Крививцький¹²⁰, не вважаючи на деякі вади, дуже видатний, рідкий культурний діяч і педагог; він має скромнішого, але ще глибше всестороннє освіченого помічника в особі вчителя Неділька. За всі екскурсії я ніде не здибав учителів такого високого рівня; небагато таких найдеться і в Києві. Учительки там дуже віддані своїй справі, і всі разом роблять чуда з звичайного дитського матеріалу. – З другого боку ніде на Україні я не бачив

такої некультурности щодо елементарних життєвих річей, напр[иклад] ніде в усіх трьох селах нема навіть при школах найпотрібніших санітарних уряджень.

Поїздка була тяжка. Дощі, дороги розкисли, значну частину дороги – спуски і підйоми треба було йти пішки по грузькому болоті, нічліги з насікомими, або в сильно холодних і вохких приміщеннях, – “чистих”, тобто тих, що цілу зиму не топилися, іноді при розбитих шибках, коли в них дув холодний вохкий вітер. Найважче було спуститися в Могилів з Озаринець, – гора розмокла, а треба було поспішати, щоб не відстати від візника і не спустити з очей, бо речі почасти були не в замкнених чемоданах, була вже сутінь, за візників – двоє непевних хлопців, та могли вкрати речі й сторонні на окраїні міста. Цей спуск я довго пам'ятатиму. Родневичів¹²¹ не застали вдома і ночували в гостиниці “Подільська готель”. Цю гост[инни]цю рекомендували як найчистішу, проте я, взявши спочатку рубльовий номер, знайшов на ліжку дві воші, тоді серед ночі перемінів на найдорожчий трьохрубльовий і там знайшов іще дві. Після безсонної ночі я хотів зразу вертатися в Київ і вернувся б з першим поїздом, якби не вмовляння Ол[ени] Бор[исів]ни. Тепер я маю ідеально чисту, суху й соняшну кімнату на Мойці на 2 поверсі з того краю, де пам'ятник Гоголеві, – я був би радий з такої кімнати в Києві! – тільки тут забагато їзди на вулиці, – це артерія для вантажів – і з поганої канави налітають великі зелені мухи, а головне – все-таки холодно і сплю під двома зимовими ковдрами. Ол[ена] Бор[исівна] спокусилася перською сіреню і поселилася на Монопольній ул. у Михайловської¹²² – вохка яма, що буде придатна до життя хіба-що в юлі. Родн[евич] радив у теці Сімашкевича, але там дуже невідгідно.

Цілую Ваші ручки і сердечно вітаю всіх. Ол[ена] Бор[исівна] просить передати щирий привіт.

Ваш К. Квітка

№24

Високоповажана і дорога Ольго Петровна!

Я досі не написав через те, що кожну хвилину, коли можна було розкластися, щоб писати, писав статтю для “Примітивного Громадянства”¹²³, яку обіщав Михайлові Сергієвичу на 23-є августа. Я взяв з собою в дорогу рукописні матеріали і книжки до цієї статті, і весь час хвилювався, що подорожні обставини не дадуть змоги викінчити статтю на обіщаний термін; як прийшов останній день, я просидів у гостинниці цілу ніч над статтею при свічі, бо електрики не було.

В Харкові я на цей раз розглянув Музей Слобідської України¹²⁴, в якому не вдавалося побувати в попередні мої приїзди в Харків, бо обидва рази був ремонт.

Цей музей робить глибоке вражіння, його значіння зовсім не обмежується Слобідською Україною, і кияне ніяк не мають права вважати, що в Києві зосереджене все для освіти на українському ґрунті: такого музею в Києві нема. Заложений після революції музей українського мистецтва¹²⁵ (Таранушенка)¹²⁶ ще вбогий і зовсім не впорядкований; випадково більшість предметів там – з Поділля, є й трохи стінного малювання з Поділля ж.

Побував там в Наркоматі нар[одної] освіти в своїх справах, і успіхом похвалитися не можу. Після зупинки в Донській області рушив у Владикавказ; я бував там двічі неподовгу, тепер пробув довше і дуже ним очарований; познайомився з Музеєм і з осетинськими та інгушевськими етнографами¹²⁷.

Переїзд по Воєнно-Грузинській дорозі автомобілем був мені досить тяжкий, весь час нудило, а на висоті було погано з серцем і сильно боліли вуха. Я її бачив 30 літ тому, і теперішнє вражіння зовсім інше. Дар'ял зовсім не здався грандіозним (бо я з того часу побував на дикій Воєнно-Осетинській дорозі), зате південна частина дуже сподобалася, наскільки можна було сприймати красу в хворому стані. В Тіфлісі не спинявся, бо там була надмірна спека, – і просто в Батум, нічого від Владикавказа до Батума не ївши. Тут на щастя не гаряче, мені або саме добре, або досить часто, навіть холодно. Перші дні просидів тут над статтею, і тільки два дня, як тішуся природою в околицях – Зеленому Мисі, Ботанічному саді (в 10 верстах від Батума)

і Ціхіс-Дзірі¹²⁸. Я багато разів був переїздом у Батумі, та ніколи не спинявся, щоб все це розглянути. Тут справжній рай, – не знаєш, щоб таке придумати, чого б тут бракувало для повноти естетичної втіхи. Але для здоров'я тут недобре. Від комарів не можна ніяк врятуватися, постійний страх, що вкусив іменно малярійний комар, аптеки переповнені туристами, що розхватують хінін для профілактики (це радять лікарі), споживаю і я хінін за порадою ще Андрія Наумовича Колесницького, маю від цього млісний отруений стан і головне – їжа тут дуже дорога і недобра. Через те, як ознайомлюся з етнографічною роботою тут, так і рушу додому. Кавказ мене освіжив не тільки красою, але й тим, що вулишна юрба тут не така вульгарна, як у нас, взагалі нема багато чого такого, що у нас дратує. Але відпочинку я не мав, навпаки, потратив дуже багато сили.

Цілую Ваші ручки і щиро вітаю всіх.

Відданий Вам К.Квітка

20. VIII. 1926.

Батум

№25

Високоповажна Ольго Петровна!

Вже вдруге не удається міні застати Вас вдома, і тим я примушений звернутися до пера та паперу¹²⁹, бо більше я не матиму змоги вибратися з свого закутного Печерського. Мене щось скручує простуда, і навряд чи я буду бачити товаришів до суботи. Тож я, взявши раніше на себе обов'язок довідатися од Вас про суботу і оповістити товаришів і, не маючи таким чином змоги сповнити се, повинен удатися до Вас з покірною прозьбою повідомити нас листом. Моя адреса: Эспланадный пр. №5, кв. 1¹³⁰, але, що мабуть міні прийдеться теж листами повідомляти товаришів, то може буде Ваша ласка написати до Григоровича¹³¹ (Стрѣлецкая, №6, кв. 6), котрий напевне буде в університеті щодня і виконає справу оповіщення товаришів найкраще. Зрештою я не турбував би Вас сим, гадаючи, що хто-небудь певне сам прийде до Вас спитати; але тепер не можна на се покладатися, бо наші хлопці вже стільки разів даремне ходили по суботах, що тепер вже треба якимсь документом засвідчити певність наступної збірки, особливо з огляду на лихо¹³², що допіро скоїлося. Ще раз прошу вибачити за клопіт, що я Вам завдаю цією прозьбою.

“Літ[ературно]–наук[овий] В[існик]” і “Думи і Мрії” вертаю з подякою.

З глибокою шанобою

К. Квітка

Коментарі

№ 1

Подається вперше за автографом: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 28. – Од. зб. 749. – Арк. 4.

¹ Леся Українка 29.III.1903 р. в Сан-Ремо отримала листа від матері. Можливо, він і містив той спогад про К. Квітку. Сама ж Леся писала сестрі Ользі 29.XII.1902 р.: “Кльоня, як єсть, нічим не завинив проти мамі, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував, та й потім, коли вже факти значно розбили ту ідеалізацію, то він завжди відносився з повагою і без найменшої прикрості. Чи пише тобі Кльоня? Мені він часто пише” (*Українка Леся*. Зібр. тв.: У 12 т.– Т.11. Листи (1898–1902). – Київ: Наук. думка, 1978. – С. 376. Посилаючись далі на це видання, вказуємо в тексті лише том і сторінку). Отже, між Квіткою в Тифлісі й Лесею існував постійний епістолярний зв'язок. У листах К. Квітки до Олени Пчілки знаходимо щирі високі звертання та підписи: “Високоповажна і дорога Ольго Петровна!”, “Відданий Вам К. Квітка”, “З найглибшою повагою К. Квітка”, “З глибокою пошаною К. Квітка”. Безперечно, при цьому він був абсолютно переконаний в історичній та літературній вагомості письменниці та її творчості.

² У 1902 р. К. Квітка закінчив юридичний факультет Київського університету, написав дипломну роботу “Про правові відносини на середньовічних ярмарках у Франції” (йшлося, зокрема, про історичну побутову ситуацію, у якій розвивалося мистецтво мандрівних народних музикантів) і був направлений на роботу в Тифліський окружний суд. На цей час він уже обіймав посаду помічника в другому цивільному відділі цього суду; у березні 1904 р. його призначають секретарем окружного

суду, на цій посаді він працював до вересня 1905 р., потім узяв відпустку й поїхав в Україну. У зв'язку з тривалою легеневою хворобою переводиться на службу в Київ, у Радомишльський округ, у Ялту. У 1908 р. знову отримує призначення в Тифліський окружний суд помічником мирового судді Телавського відділу. Кар'єру юриста він завершує в жовтні 1918 р. й починає викладати у Вищому музичному інституті ім. Миколи Лисенка. Однак вважав за свій громадянський обов'язок попрацювати "в крайнем случае академически в вопросах государственного устройства", завдяки чому була надрукована його праця "Права относительно выборов". Кн. I-II. Благотворительное Общество Издания общепользных и дешевых книг. – С.-Петербург, 1906. – № 42, 43.

³ Косач Ізидора Петрівна (Дора; в одруженні Борисова, 1888–1980) наймолодша сестра Лесі Українки, агроном за фахом. Навчалася на жіночих сільськогосподарських курсах у Петербурзі (1905); 1911 р. закінчила Київський політехнічний інститут (1906 року була серед уперше прийнятих 16 жінок). Працювала агрономом на Київщині, у Сільськогосподарському інституті в Білій Церкві, у Кишеневі в галузі виноградарства; опублікувала низку праць із фізіології рослин. З 1913 р. разом із чоловіком Юрієм Григоровичем Борисовим, тоді директором Агрономшколи, мешкала в Могилеві-Подільському. У 1920 р. до Дори з'їхалися мати Олена Пчілка, сестра Ольга з чоловіком Михайлом Васильовичем Кривинюком. У 1924, 1925 рр. усі повернулися до Києва; разом з Оленою Пчілкою, сестрою Ольгою та К. Квіткою бере участь у підготовці до друку видання: *Українка Леся*. Твори. – Т. 1-7. – Київ; Харків: Книгоспілка, 1923–1925.

⁴ Ausflug – екскурсія.

⁵ Програму Шевченківського вечора в Тифлісі К. Квітка надіслала і Лесі до Сан-Ремо 21 березня 1903 р. (*Косач–Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості.* – Нью-Йорк, 1970. – С. 675).

⁶ "Знакомых много – друга нет" – парафраз рядка вірша "Послание к А. С. Норову" російського поета, драматурга, видавця Б. М. Федорова (1794 чи 1798–1875). Автором цього твору до 1959 р. вважався О. С. Пушкін. В оригіналі:

"Всегда так будет как бывало;

Таков издревле белый свет:

Ученых много – умных мало,

Знакомых тьма – а друга нет".

На той час, певне, уже визрівав план переїзду Лесі в Тифліс: улітку 1903 р. К. Квітка був у Зеленому Гаю, а у вересні він зустрівчав Лесю в Одесі, морем виїхали до Тифліса. До цієї подорожі Леся запросила й А. Кримського.

⁷ Леся Українка в жовтні–вересні 1905 р. в Петербурзі доглядала хвору сестру Ізидору; 5 – 18.XI. вона писала Ользі Кобилянській: "... Хтось перетривав там усі залізничні страйки, бачив народження російської конституції і багато всякого; надивився на червоні прапори, наслухався співів і величних слів, а потім вернувся у розбитий "чорною сотнею" Київ..." (Т. 12. – С. 152). К. Квітка тим часом у Києві бере активну участь у протидії реакційним силам, підтверджуючи свої ж слова про "узброєного бійця". Промовистий його лист до О. Косач-Кривинюк від 24.10.1905:

"Дорога Лілю!

Сьогодні в "Кіевск[их] Откл[иках]" надрукована по-українськи стаття Єфремова – перше безцензурне українське слово.

До видання самостійної укр[аїнської] газети все готово*. Грошова справа зовсім забезпечена. Коли навіть буде на перший рік 30 тисяч, дефіцит буде покритий. Принцип газети такий: жадних доброхотних жертв. Кожна стрічка буде оплачуватися. Я в числі постійних співробітників не буду, тільки в числі спорадичних.

Цілком же маю віддатися другій справі, що народжується рівночасно – утвердженню "матиці" (тільки не під сею назвою). Дуже прошу тебе і Кривинюка зложити статтю про чеську матицю**. Якнай докладнішу. Стаття буде надрукована в українській газеті, хоч би зайняла кілька фельєтонів, і гонорар за неї, як я вже казав, буде виплачений.

Увага: хоча газета буде не вирахована на простолод, але просять писати якнайпростіше і можливо більш очищеною від галицьких зворотів мовою, щоб не дуже кололи очі, як люде не будуть розуміти.

В викладі справи про матицю інтересно дати не тільки детальний огляд діяльності, бюджет і т[ому] п[одібне], але й доторкнутися того, чи годяться в ній люде різних партій, які конфлікти виникали, і як матиця вижила, не вважаючи на ті конфлікти.

Натурально, дуже бажаний цілий ряд дописів з Праги, в тім числі і просто згадки про існування там української громади, але ж се не належить до числа таких пекучих потреб, щоб задля них варто було одриватись од ваших особистих справ і щоденних занять. Статтю про матицю я вважаю дозарізу потрібною.

З усіх наших спільних знайомих потерпів під час розрухи тільки один син Чикаленка – гімназист (ранений в руку, небезпечність була велика, але вже минула). Він був серед дуже небагатьох героїв, котрі змагалися з громилами в той час, як військо не стріляло по громилах, тільки по тих, хто з ними змагався.

Цілую міцно тебе і Кривинюка.

Твій К" ("*Листи так довго йдуть...*". Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. – Київ, 2003. – С. 286).

*Газету “Громадське слово” задумувала прогресивна київська громадськість. Згадується в листах Лесі Українки до М. Кривинюка 23.XI.1905 р.: “Українці національно-демократичного і радикального напрямку мають видавати щоденну газету “Громадське слово” <...>. Гроші на се видання більш-менш є <...>, але чи справді судиться їй вийти – невідомо” (*Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості.* – С. 761). Олена Пчілка незабаром повідомляла дочці Ользі, що “губернатор не розрішив Єфремову і Грінченкові видавати “Громадське слово”” (*Там само.* – С. 767).

** Чеське культурно-громадське товариство (1831–1924), засноване Ф. Палацьким при Чеському національному музеї в Празі, видавало світову літературну класику, “Часопис чеського музею” і дієво впливало на національне громадсько-культурне життя в Чехії.

Косач (в одруженні Косач-Кривинюк) Ольга Петрівна (1877 – 1945) – молодша сестра Лесі Українки, її найближча товаришка й помічниця. Лікар за фахом (закінчила Вищі жіночі медичні курси в Петербурзі). На час написання К. Квіткою листа в Петербурзі вже буяли передреволюційні протести й розправи над їх учасниками. Дружина Михайла Васильовича Кривинюка. Студіюванням іноземних мов набула фаховості перекладача з французької та інших європейських мов. Листувалася з К. Квіткою; промовистим є лист від 3.VIII.1912 р. до Тифліса: “Маю тверду надію, що так чи инак, а мені пощастить добути гроші, потрібні на Лесину подорож [на лікування до Єгипту], і то добути цілком без жадного ущербу чи прикраси для когось, так що нехай Леся цим не турбується і не журиться. Даю слово, що кажу се цілком щиро” (“*Листи так довго йдуть...*” – С. 238). К. Квіткою повагою, щирістю ставився до Лілі (так звали Ольгу Косач у родині та в близькому оточенні). “Дорога Лілю! <...>, – писав він. – Відай ти думаєш, що заслуга твоєї личности у кількості малих діл. Тим часом ти – личність дуже обдарована, тонкої організації з тямком артистичним і науковим і могла б, зосередивши свої сили, а не розкидаючи, взятися до чогось такого, що було не тільки ділом, але твором.” (*Квітка К. Лист до О. Косач-Кривинюк.* – Б/д. – ІЛ. – Ф. 107. – Од. зб. 156). Слова К. Квіткі були пророчими: Ліля, опанувавши іноземні мови, у 1920–1930-х роках працювала перекладачем. Воїстину подвигом О. Косач-Кривинюк стала “Хронологія життя та творчості Лесі Українки”; працювала над нею всі 1930-ті роки і до 1945-го року. Заходом сестри Ізидори ця колосальна книжка була надрукована в Нью-Йорку в 1970 р. і стала рукотворним пам’ятником їхній всесвітньовідомій сестрі.

№ 2

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 750. – Арк. 2.

⁹ Дачний будинок Косачів, поставлений 1899 р. на підгір’ї Голубівщина в Гадячі за проектом Олени Пчілки, перейменований нею на Зелений Гай. На початку 1920-х років, коли вже Олена Пчілка виїхала з Гадяча, міськрада продала його на знос; купили мельники і Пслом сплавили будівельний матеріал до свого млина, там і звели будинок (тепер Набережна Псла №1); до сьогодні його дах, вікна й інше такі ж, як були на Пчілчиній дачі (Див.: *Шалагінова О. Про що шепоче Зелений Гай...* // *Олена Пчілка і Гадяч.* Зб. – Київ, 2010).

¹⁰ Давній козацький рід Квіток починався на Полтавщині. Батько Климента Квіткі Василь Прокопович походив зі збіднілої землеробської родини. При переділі спадщини його смертельно поранив брат. У його жінки Марії залишилися чотирирічна дочка Парасочка та хлопчик Климок, який народився 23 січня (4 лютого) 1880 р. Вона тяжко захворіла, і хлопчика взяло на виховання бездітне подружжя службовця Олександра Антоновича Карпова та Феоктисти Семенівни. Карпови також мешкали в містечку Хмельова Роменського повіту на Полтавщині і з часом переїздить до Києва. Названа мати по життю в Кльоні “души не чаяла”. З ними Квітка й приїздить на відпочинок у Зелений Гай у липні 1904 р., пробувши там (“почасти з родиною і почасти сам”) півтора місяця. У листі до О. Кобилянської від 14-27.VIII.1904 р. Леся додавала: “На Кавказі хтось сеї зими врядиться ліпше, бо не буде мати клопоту з урядженням, – мати п. Квіткі поїхала з ним туди на мешкання сталі і запрошувала когось мешкати в неї, то хтось буде платити їй за утримання (вона дуже добра господиня), а сам не потребуватиме відбирати собі часу на хатній клопіт і матиме далеко більше заробити літературою, ніж минулої зими” (Т. 12. – С. 110).

У попередньому листі до О. Кобилянської 22.VI. (5.VII) 1904 р. Леся писала їй: “Мій хтосічок знає, що хтось завжди тримався добре з Квіточкою, але тепер тримається ще ліпше, і тепер уже Квіточка зовсім не може без когось жити, та і хтось близько того. <...> Я не знаю, яка буде форма чи формула наших відносин, але одно певне, що ми будемо старатись якнайменше бути нарізно один від одного і якнайбільше помагати одно одному, – се головне в наших відносинах, а все решта другорядне” (Т. 12. – С. 108).

¹¹ У фонді журналу “Рідний край” зберігається вірш “Гадяч” одного з дописувачів журналу: “О Гадяч мой, / Уездный град / Тебе, родной, / Всяк дачник рад! / Прекрасный здесь / Сосновый бор, / Целебна есть / Река тут Псел / О дачник мой, / Спеш скорей / В сосновый бор / Жить здоровей! / Спеш сюда – / И месяц май / В бору, у Псла, / Мой друг, встречай! / Природа здесь / Чудес полна, / Всем нравится / Краса – она! / И ясные / Здесь дни весны / Прекрасные / Они мечты / Душе твоей / Весной дадут. / В тиши ночей / Прелестно тут!

г. Гадяч, 1905 года П.Клунный”.

На аркуші з віршем помітка Олени Пчілки олівцем: “Вірші дуже невдалі”. (ІЛ. – Ф. 43. – №65). Автор його мешкав у Петербурзі, у Гадяч приїздив на відпочинок, надсилав різні кореспонденції до журналу “Рідний Край”.

№ 3

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 768. – Арк. 2.

Датується січнем 1909 р., часом переїзду до Телаві.

¹² Косач Петро Антонович (1841–1909) – правник, закінчив юридичний факультет Київського університету (1864 р.), до кінця життя служив у відомстві по селянських справах; чоловік О. П. Косач (запис у її паспорті “Звание: жена Действительного Статского Советника, 1901 р.) (ІЛ. – Ф. 28. – №2171).

¹³ К. Квітка залишав Тифліс, у якому не стояв осторонь культурного життя: Леся Українка, зокрема, 8.XII.1904 р. повідомляла з Тифліса: “Я теж хутко писатиму ще <...>, а тепер кінчаю, піду слухати оперу “Борис Годунов” поки там що” (Т. 12. – С. 126). Опера М. Мусоргського була поставлена тифліськими аматорами у фортепіанному супроводі К. Квітки.

Вражаючи телавські пейзажі Леся описала 23 березня 1909 р. Г. Комаровій: “Проза життя” тут здобувається тяжко, зате поезію і здобувати не треба, сама оточає навколо; от з моєї хати видно весь Дагестан, величний білоголовий краж, він далеко, верстов за сорок, але в ясні дні й місячні ночі він присувається так близько, що аж страшно робиться, він тоді наче привид новоствореного світу, здається легшим від хмар і прозорішим від льоду... По другий бік від нас Гамборські гори, теж чималі, але проти Дагестану – то вже іділія” (Т. 12. – С. 276).

¹⁴ Могилів (Могилев)-Наддністрянський у 1923 р. перейменований на Могилев-Подільський.

¹⁵ Красицький Фотій Степанович (1873–1944) – український живописець, графік, педагог, син сестри Т. Шевченка Катерини. За підтримки М. Лисенка навчався в Київській рисувальній школі у майстернях М. Мурашка та М. Пимоненка, пізніше – в Одеській рисувальній школі К. Костанді, в Петербурзькій Академії мистецтв; у 1898–1899 рр. працював у майстерні І. Репіна; належав до найближчого товариського оточення родини Косачів, автор відомих портретів Лесі Українки (1904) та Олени Пчілки (1927), які зберігаються в Музеї Лесі Українки в Києві. У 1927–1937 рр. працював викладачем Київського художнього інституту.

¹⁶ Михайло Васильович Кривинюк (1871–1844) – з 1903 р. чоловік сестри Лесі Українки Ольги Косач, учасник соціал-демократичного руху в Україні, однодумець, товариш і “брат” Лесі Українки (так вона зверталася до нього в листах, коли він зазнав політичного переслідування в Україні). Ці ґрунтовні листи Лесі до Кривинюка, одне з найвагоміших джерел її біографії, довгий час вважались втраченими. З виходом у світ “Хронології життя та творчості Лесі Українки”, складеної О. Косач-Кривинюк, стало зрозумілим, що листи зберігались у неї й використані в “Хронології...”. Ці листи – одні з найвагоміших джерел біографії Лесі Українки. Утім їх автографи 1943 р. Ольга Косач-Кривинюк залишила в Празі вкупі з великим епістолярієм родини Косачів. Нині перебувають в архіві Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці в Празі. Вибірково їх опублікував С. Кочерга в книжці “Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі”. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2003.

№ 4

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 767, 774. – Арк. 4.

Дата листа – 1918 р. – визначається за свідченням К. Квітки: “видання “Народних мелодій. 3 голосу Лесі Українки” було приготовлене минулого року”.

¹⁷ Косач Євгенія Михайлівна (в одруженні Мільська; 1898–1977) – дочка Михайла та Олександри Косачів (Косач Є. “З сімейних спогадів” // *Леся Українка*. Публікації. Статті. Дослідження. – Київ, 1984).

¹⁸ Драгоманов Світозар Михайлович – (у родинному колі – Зоря; 1884–1958) та його близькі.

¹⁹ Збірник “Народні мелодії. 3 голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка” (1917–1918) починався передмовою: “Сі пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості. <...> Вона диктувала ці тексти ще кілька днів після того, як покинула від знесилення свою останню повість “Екбаль-ганем”. Отож її життєва праця, почавшись з народної пісні і відбігши потім дуже далеко, скінчилася народною піснею”. Збірник із 225 пісень, воістину нетлінний пам'ятник К. Квітки своїй легендарній дружині. Упадає в око старанність і майстерність, з якою К. Квітка виписав кожну літеру, кожен нотний знак, кожне слово і кожен рядок наспіваних Лесею пісень. Це був витворений любов'ю воістину безсмертний пам'ятник найдорожчій для нього в усьому світі й у всьому його житті людині. Авторитетні вчені після виходу “Народних мелодій...” одноставно визнали масштабність діяльності К. Квітки, винятковий внесок його праці в науку. Цитуємо видання “*Піснею* народною натхнені. (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки). Матеріали. Статті. Дослідження” (Луцьк, 2006). Ю. Меженко: “Робота, що поклав д. Квітка, – величезна. Всі більш-менш великі або коштовні роботи по українській етнографії притягнено в числі приміток, і тому збірка робить вражіння енциклопедії української пісні” (С. 24). П. Козицький наголошував також, що автор до кожної пісні додав докладні примітки, у яких “читач знайде повну бібліографію кожної пісні, реєстр не тільки етнографічних виданнів, але і більш-менш відомих художніх обробок уміщених пісень і наукових праць <...>, д. Квітка поширює межі приміток, вливаючи в них чисто науковий елемент: історико-філологічні пояснення, цікаві реконструкції тексту, наукові екскурси в бік генезису пісні. Усе це робить збірник д. Квітки дуже цінним для всякого, хто хотів би науково працювати над українською піснею” (С. 25). О. Кошиць писав: “Цю працю шановного етнографа повинно вважати дуже цінним прекрасним надробком на моголі передчасної нашої великої письменниці Лесі Українки, від якої записано всі ті пісні” (С. 28). Ф. Колесса: “...Збірники й розвідки д. Квітки дають дуже цінний вклад у сю досі легковажену й подекуди занедбану

в нас область науки, що обіймає давню музичну культуру українського народу. В дослідях над українськими народними піснями праці К.Квітки треба вважати значним кроком уперед тим більше, що, користуючись вдатно порівняним методом, д. Квітка зв'язує українську етнографію музичну із найвідомішими досягненнями порівняного музикознавства”.

Вагомою даниною пам'яті К. Квітки, його внеску в національну культуру стало фототипічне перевидання названої праці 2006 р., підготовлене й здійснене в Луцьку. Це своєрідне трикнижжя. Перша частина – фототипічне перевидання “Народних мелодій з голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка” (відповідальний за випуск А. Силюк, фототипія здійснена з книжки, яка зберігається у фондах Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки з дарчим написом “Вельмишановному проф. І. Огієнкові від К. Квітки”). Друга частина трикнижжя – “Колодяженські пісні з рукописного зошита в записях Лесі Українки та Ольги Косач” (Факсимільне видання рукопису та відтворення текстів, підготовлених Н. Пушкар). Третя частина – уже згадана добірка матеріалів щодо творчої співпраці Лесі Українки та К. Квітки, упорядкована Н. Сташенко.

²⁰ “Час” – одне з найбільших і найактивніших видавництв у Києві (1908–1920 рр.); видавалися шкільні підручники, вибрані твори українських класиків, популярні видання; у 1917–1920 рр. виходив критико-бібліографічний місячник “Книгарь”; видавництво мало власні друкарню й книгарню.

²¹ Мелодії з Гадяча: “Козака несуть і коня ведуть” (була улюбленою піснею М. Драгоманова). Коліскові: “А-а котів два, сірі, білі обидва”; “А-а, кицю, пішла киця по водицю та й упала у криницю”; “А-а, коточок, заховався в куточок, піймав собі мишку, та й з’їв у затишку”; “Бити, кицю бити, не хоче робити”; “Котику сіренький, котику біленький, котику волохатий, не ходи по хаті...”; “Ой ходить сон коло вікон, а дрімота коло плота. / Питається сон дрімоти: / А де будем ночувати? / Де хатонька теплесенька, / де дитина малесенька – / Там ми будем ночувати, / дитиноньку колихати”.

²² Тимченко Євген Костянтинович (1866–1948) – у 1919 – на поч. 1930-х років професор Київського інституту народної освіти, голова комісії зі складання історичного словника української мови ВУАН і комісії для дослідження історії української мови. З 1929 р. член кореспондент ВУАН.

²³ Гофмансталь фон Гуго (1874–1929) – австрійський письменник, автор віршованих драм та оповідань, літературознавчих праць, лібрето до кількох оперет Р. Штрауса; його творам притаманні поєднання символізму з неоромантизмом, естетизм, гуманістичні мотиви поряд із занепадницькими настроями.

²⁴ Безлюдна Надія – селянська дівчина з містечка Козелець тоді Чернігівської губернії, яку Карпови (названі батьки К. Квітки) найняли для догляду за маленьким Кльонею; у родині Квітки вона прожила до старості при теплому до неї ставленні.

²⁵ Наприкінці 1917 р. К. Квітка працював у Генеральному Секретаріаті Української Народної Республіки в Департаменті справ судових. 18 грудня 1917 р. за його підписом надсилається лист: “Винницькій Повітовій Управі. В наслідок прохання уповноваженого Винницької Повітової Земської Управи д. Рижія, повідомляю Пов. Зем. Управу, що вибрані Мирові Судді приступають до виконання обов’язків, не дождаючи затвердження, і що Предсідатель З’їзду Мирових Суддів старого складу повинен здати справи Предсідателєві, обранному новим складом З’їзду тільки по офіційальному повідомленні от Предсідателя Повітової Управи про те, що вибори одбулися, і по одержанні списка вибраних суддів. Тов. Генерального секретаря К. Квітка”. (Див.: *Родина* Косачів і Поділля. Літературно-краєзнавче дослідження. – Вінниця, 2011. – С. 43.). У слідчій справі щодо участі в “контрреволюційній організації” в лютому 1933 р. К. Квітка пояснював, що в 1917–1918 рр. згодився працювати в генеральному секретаріаті судових справ. “Тому, що тоді було лише кілька осіб, які могли так-сяк орудувати українською мовою в юридичних справах. <...> Моє завдання було надати канцелярії український по мові характер, в перший час, якби я одмовився, нікому було б навіть говорити по-українськи з людьми, що приходили до секретаріату в ділових справах.” (Див.: *Діба* А. “Про себе, про родину, про батьківщину...”: розповідає вчений і громадсько-політичний діяч Климент Квітка (1880–1953). Ч. 1. // *Леся Українка* і родина Косачів в контексті української та світової культури. Наук. зб. – Вип. 3. – Луцьк, 2006. – С. 19-20).

²⁶ Шелухін Сергій Павлович (псевд. С. Павленко; 1864–1938) – український літератор та правник, у лютому-квітні 1918 р. був міністром судових справ.

²⁷ Леся Українка. Твори. Перший том (Київ, 1918) вийшов у видавничому товаристві “Друкарь”, заснованому 1916 р. в Петрограді, яке 1917 р. перемістилося до Києва, а 1924 р. припинило свою діяльність. Випускало художню літературу, книжки з літературознавства і мовознавства, словники, підручники тощо. Оформлення книжок здійснювали Г. Нарбут, Л. Лозовський. На той час директором видавництва був Балицький Павло Олександрович, редакторами – Зайцев Павло Іванович (1886–1965), громадсько-політичний діяч, літературознавець; Голоскевич Григорій Костянтинович (1884–1934), який працював керівником комісії історико-філологічного відділу УАН для складання словника української живої мови, правописно-термінологічної комісії, був співредактором російсько-українського словника.

²⁸ Українське видавництво в Катеринославі надрукувало драматичну поему Лесі Українки “Бояряня” та “Стародавню історію східних народів” (1918), на титульній сторінці зазначено: “Катеринослав, Друкарня. І. Вісман та І. Морділевич, Феодосівська, 9”.

²⁹ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український державний та науковий діяч, історик, літературознавець, письменник, з 1923 р. – академік ВУАН, керівник історичної секції та

Археографічної комісії, автор "Історії української літератури" (тт. 1–5, 1923–1927). У К. Квітки з М. Грушевським були творчі, наукові взаємини й ділові контакти, до вченого К. Квіткі ставився з неодмінною пошаною й толерантністю.

³⁰ Мочульський Михайло Михайлович (1886–1940) – український критик, літературознавець, перекладач.

³¹ Олеся Борисова, у дорослому житті Ольга Юріївна Сергіїв (1914–2001) – дочка сестри Лесі Українки Ізидори; у 1989 р. передала до Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України оригінали фотоматеріалів, вивезених Ізидорою Косач в еміграцію. Постійні згадки К. Квіткі про маленьку дочку Дори в листах до Олени Пчілки в Могилів-Подільський свідчать про сердечність його вдачі.

³² Могили Лесі Українки, Михайла Петровича Косача, Петра Антоновича Косача, Ольги Петрівни Косач на Байковому кладовищі в Києві постійно доглядала родина Косачів, на державному рівні вони були упорядковані у 1937 р.: встановлений пам'ятник Лесі Українці роботи скульптора Г. Петрашевича, покладені гранітні надгробні плити на всіх могилах.

№ 5

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од.зб. 751. – Арк. 1.

³³ Г. Плітман – знайомий Косачів і К. Квіткі з Могилева-Подільського.

³⁴ Ганцов Всеволод Михайлович (1892–1979) – навчався в Києві в Колегії Павла Галагана, у Петрограді в університеті під керівництвом О. Шахматова, Л. Щерби, Я. Бодуена де Куртене. Його активна творча діяльність припала на 1922–1925 рр. Висока оцінка К. Квіткі наукових здібностей дослідника перегукується з пізнішими висновками Ю. Шереха: "Його голос звучав і обґрунтовано і мусів бути визнаний і прийнятний і на Україні <...> і поза Україною <...>, не можна піддавати сумнівові, що наука української історичної діалектології створена в своїх основах Ганцовим" (*Шерех Ю.* Портрети українських мовознавців. – Київ, 2002. – С. 35, 56).

³⁵ Городовенко Нестор – керівник народного хору, диригент і композитор; під нотним станом у збірнику "Українські народні мелодії" (1922) записані слова: "Чорна галка понад балком літа та все кричає / молодая дівчинонька ходить та все плаче" (С. 400).

³⁶ Закінчуючи лист до К. Квіткі 6.III.1923 р. з Могилева-Подільського, О. Косач-Кривинюк написала: "... Мої тебе вітають. Михайло ще дякує за "Зоологію"". М. Кривинюк на той час викладав зоологію в сільськогосподарському технікумі в Могилеві-Подільському.

№ 6

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 752. – Арк. 3.

³⁷ Упродовж 1920-х років Олена Пчілка створила дванадцять драматичних п'єсок для дітей: "Веселий ранок" (1914), "Сон-Мрія, або Казка зеленого гаю" (1916–[1922]), "З-під неволи" ([1917–1921]), "Різдвяна Байка" (1919), "Дві чарівниці (оперета)" (1919–[1924]), "Кобзареві діти" (1920), "Щасливий день Тараса Кравченка" (1920–[1922]), "Без'язикий" (1920–[1923]), "Мир-миром" (1921), "Киселик" (1921), "Скарб. Квітень" (1921), "Марусина ялинка. Написала Л. Вилинська (у спілці з О. Пчілкою)". У 1916 р. К. Квіткі відвідав Олену Пчілку в Гадячі й певною мірою був причетний до підбору мелодій для цих п'єсок (Див: *Пчілка Олена.* Український дитячий театр" / Упоряд., підготовка текстів, передмова, текстологічний коментар Л. Мірошніченко. – Київ; Веселка, 2015 р.).

³⁸ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) – видатний український сходознавець, письменник, поліглот; у 1918–1925 рр. неодмінний секретар ВУАН; у 1921–1929 рр. започаткував міцні підвалини української орієнталістики. Автор прозової збірки "Повісті і ескізи з українського життя" (1895), роману "Андрій Лаговський" (1905, 1919), поетичної збірки у 3-х частинах "Пальмове гілля" (1901, 1908, 1922); листувався з Лесею Українкою, був у полоні її таланту й особистості. Леся відповідала йому найщирішою пошаною й доброзичливістю; її відгук на роман "Андрій Лаговський" один зі зразків аналітичного її таланту.

³⁹ Меженко Юрій Олексійович (справжнє прізвище – Іванов; 1892–1969) – визначний український бібліограф, літературознавець, критик, колекціонер (Його шевченкіана зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України), директор Українського інституту книгознавства (1922–1931), одночасно голова правління видавничого товариства "Спілка", з якого виходить у грудні 1922 р. Керівник видавництва "Українська радянська енциклопедія". Товариські й творчі контакти поєднували обох інтелектуалів – Ю. Меженка та К. Квітку.

⁴⁰ Качеровський Михайло – керівник видавництва "Слово", яке 1922 р. надрукувало "Українські народні мелодії" К. Квіткі, "Вукоопспілки" (пізніше "Книгоспілки").

⁴¹ Видання передала К. Квіткі глибоко шановна ним Косач Олександра Євгенівна (1867–1924), (у письменстві Грицько Григоренко), яка була одружена з Косачем Михайлом Петровичем (1869–1903), братом Лесі Українки, ученим-фізиком, письменником. Ішлося про книжечку "Олена Пчілка. Дві п'єси для дитячого театру – 1. Весняний ранок Тарасовий. 2. Казка зеленого гаю. Полтава, 1919. Видавництво Полтавської спілки споживчих товариств"; тоді ж Олена Пчілка подарувала цю книжечку П. Одарченку з таким написом: "Вельмишановному Петрові Одарченкові на добрий спомин про близьке сусідство. Прихильна Олена Пчілка. м. Гадяч. 10.V.1920" (ІЛ. – Ф. 169. – Од. зб. 90, фонд Петра Одарченка).

⁴² "Всевидат" – з 1919 р. видавнича спілка під егідою академіка А. Лободи, з часом реорганізована.

⁴³ Квітка К. Лисенко як збирач народних пісень // *Повідомлення* музично-етнографічного кабінету Української Академії наук. – №1. – Київ, 1923. – С. 1-18; згадується також у листі від 29.IV.1923 р.; стаття вийшла окремим відбитком з рефератом, читаним К. Квіткою на публічному сполученому зібранні Етнографічної комісії і Музично-етнографічного кабінету 12 листопада 1922 р. на ознаку 10 роковин смерті М. Лисенка, закінчувалася словами: "... Проти загального рівня музично-етнографічних понять у тогочаснім українським осередку Лисенко був велетнем"; пізніше дослідження "Фольклористична спадщина М. Лисенка" опубліковане у виданнях "Збірник 1. – ФВ УАН, Київ, № 94. – 1930"; "Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. – Т. I. – 1930 р."

⁴⁴ Олена Пчілка помилково у листі-відповіді пише "Красовська", додаючи: "Зовсім такої людини не знаю, ніколи навіть не чула про неї..." ("Листи так довго йдуть..." – С. 173).

⁴⁵ Лободовський Михайло Федорович (псевд. М. Лобода; 1841–1919) – український письменник, перекладач Євангелія, творів М. Гоголя, М. Лермонтова, Дж.-Г. Байрона, видавець, збирач етнографічного матеріалу на Волині, Харківщині. Олена Пчілка детальніше характеризує його в листі до К. Квітки 1922 р. ("Листи так довго йдуть..." – С. 172-173), пізніше в "Автобіографічному нарисі" (1930): "Це була людина дуже поважна й достойна пошани. Належав він до якихось старих українофілів ще харківського типу, великий прихильник літератури перших часів відродження в початках минулого століття (Гулак-Артемівський, Квітка). Тенденція його була така, щоб поможливості науковій досліди і взагалі інтелігентську роботу провадити, не одриваючись од народу. Отже, з цих причин і сам він вибрав собі за професію вчителювання у простій школі" (С. 242); з тим Лободовський був волосним писарем у Звягелі під началом П. А. Косача (див.: *Куценко С. Лободовський та Косачі // "Слово твоє невмирує у віках"*. Наук. зб. – Житомир, 2011. – С. 186-193); мав дуже багато записів народних пісень, казок, окремих слів для словників, передавав їх М. Драгоманову, В. Антоновичу, Д. Яворницькому, Б. Грінченку, М. Лисенку. У 1890-х роках одружився, служив у банку й етнографії не кидав. Його ж пасербиця В. Попова була знайома з Оленою Пчілкою з часів навчання в пансіоні Нельгівської, пізніше вона одружилася з Ф. Матушевським (лист Віри та Федора Матушевських до Олени Пчілки 5.VII.1911 р. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 1258). У науковій бібліотеці Інституту літератури НАНУ зберігається видання "Зелений Гай. Віршички і казки з малюнками для дітей зложила Олена Пчілка. Перша книжка видана в городі Гадяч мовою українською. Гадяцька земська друкарня року 1914" з дарчим написом "З давен поважаню М. Лободовському – від О. Пчілки" і з пізнішою печаткою "Ф. П. Матушевський". Книжечку цю передав до Інституту Б. Матушевський, син Віри й Федора Матушевського. У Відділі рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України зберігаються фольклорні записи пісень із села Гаврилівці Кам'янецького повіту (Ф. 24, М. Лисенка), саме ті, про які Квітка запитує в листі Олену Пчілку, певне, передані свого часу Ф. Лободовським. (У виданнях "Шевченківський словник" (1978) та "Шевченківська енциклопедія" (2013) Лободовський іменується Михайлом Федотовичем).

⁴⁶ На той час у Києві мешкали Старицька Софія Михайлівна, сестра М. Лисенка й дружина М. Старицького; його дочки: Старицька Марія Михайлівна (1865–1930) – акторка, режисер і педагог, у 1904–1927 рр. очолювала драматичний відділ Музично-драматичної школи М. Лисенка (з 1918 р. – Інституту його ж імені); Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – письменниця, літературний критик, громадська діячка, дружина О. Черняхівського, авторка спогадів "Хвилини життя Лесі Українки" (1913); Стешенко Оксана Михайлівна (1875–1941) – письменниця, педагог, дружина Івана Стешенка, громадського й політичного діяча, письменника.

⁴⁷ Лисенкові дочки: Катерина Миколаївна (1880–1948) – піаністка, педагог, з часом одна з фундаторів Національної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського; Галина Миколаївна (1883–1964); Мар'яна (Маріанна) Миколаївна (1887–1946) – піаністка, викладач і диригент Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка.

⁴⁸ Схвильована Олена Пчілка не погоджувалася на пропозицію "Книгоспілки" щодо розпродажу дитячих п'єсок і звертається за порадою до М. Рудинського.

⁴⁹ Рудинський Михайло Якович (1887–1958) – видатний археолог, дослідник палеолітичних пам'яток в Україні, з 1944 р. працював в Академії наук України, доктор історичних наук. Родом із полтавської Охтирки, навчався в Петербурзькому університеті, після закінчення Харківського університету в 1917–1924 рр. працював на Полтавщині. Очолював видавництво Полтавської спілки словивчих товариств, що, зокрема, надіслало Олені Пчілці листа, в якому "ласкаво просить дати свої спогади про Михайла Петровича Драгоманова у зв'язку з ювілеєм" (10.VI.1920. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 1345), а 26.VI.1920 р.: "Ласкаво прохаємо враз Вашої згоди на перше повне видання Ваших творів Полтавською спілкою споживчих товариств скласти відповідний проект умов і надіслати його (через Гадяцьку спілку) до нас на розгляд і ухвалу правління". (ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 1346). Обидва листи підписані М. Рудинським. Відповідь письменниці на ці запитання не збереглася.

Лист щодо невикуплених дитячих п'єсок М. Рудинський отримав 18.IV.1923 року. Олена Пчілка писала: "Вельмишановний добродію, мій ласкавий Пане Михайле. Несподівано зустріла я в печаті Ваше ймення й дуже тому зраділа. Власне, трапилось мені зустріти читанку й збірку "Ясні зорі", вгорі стоїть "Михайло Рудинський". Невже ж би це був хтось інший, а не той М. Рудинський, що колись завітав до Гадяча й навіть на мій хутір Зелений Гай, видавець моїх двох п'єсок дитячих, що випущено 1919 р. у Полтаві". Далі згадувала про розповсюдження невикуплених примірників того

виданнячка, і не погоджувалася на пропозицію “Книгоспілки”; писала про скрутне життя в Могилеві-Подільському, про безгрошів'я, та найбільше вражала її безперспективність літературної праці. “Я на все згідна... У мене єсть, кажу, і п'єс штук десять, і оповідання дитяче, у прозі і віршах. Тяжко думати, що після праці напруязі півстоліття тебе викинуть за борт, як щось нікому не потрібне”. (ІЛ.– Ф. 28. – Од. зб. 1347).

“Невже той N N, – відповідав М. Рудинський, – один із безконечної низки NN'ів, що, дякуючи Вам пішли просто, дорогою вірності й роботи для скривдженого люду, не має права стати до помочі в виданні творів Олени Пчілки !? Хіба він не мусить взяти того за обов'язок щасливий...” Тим часом М. Рудинський організовує грошову допомогу письменниці. “Не відмовте в ласці повідомити, чим можу я вислати ще невеличку суму безпосередньо на Вашу адресу, чи їх треба заадресувати на ім'я Вашої доні?” (ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 1347). Див. також листи К. Квітки до Олени Пчілки від 29. IV.1923, [1923], 2.VII.1923, 1.VIII.1924.

№7

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 753. – Арк. 3.

⁴⁹ Лист-відповідь на лист Олени Пчілки від 14.XI.1922 з Могилева-Подільського (див.: “*Листи так довго йдуть...*” – С. 180-182); К. Квітка помилився щодо дати листа Олени Пчілки; ідеться про “твір театральний “Щасливий день Тараса Кравченка”.

⁵⁰ Левицький Орест Іванович (1848–1922) – український історик, правознавець, археограф, етнограф і письменник, академік АН України з 1919 р., автор праць з історії України.

⁵¹ Черняхівський Олександр Григорович (1869–1839) – видатний і провідний український учений у галузі гістології, один із організаторів медичної науки в Україні. Чоловік Л. М. Старицької-Черняхівської.

⁵² Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) – український письменник, педагог, літературознавець, лексикограф, етнограф, публіцист, видавець, культурний і громадський діяч. Грінченко Марія Миколаївна (псевдоніми: Марія Загірна, Марія Чайченко та ін.) – українська письменниця, перекладач і педагог, дружина Б. Грінченка. Леся Українка з глибоким розумінням, зі щирою повагою ставилася до цього письменницького подружжя, цінувала неповторний белетристичний талант Б. Грінченка, його самозреченість на ниві літературної та просвітянської діяльності; про глибоку взаємоповагу між Лесею Українкою та Грінченками свідчить ціла бібліотечка подарованих книжок обох авторів – двадцять видань творів із дарчими написами Лесі Українці та Климентів Квітки – тринадцять із них підписані їм обом. Бібліотека Бориса Грінченка до сьогодні є меморіальною книжковою колекцією в Національній бібліотеці України ім. В. І Вернадського.

⁵³ Окремі видання з бібліотеки С. Єфремова зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського.

⁵⁴ Грунтовні фахові відгуки на збірник К. Квітки “Українські народні мелодії” (1922) з'явилися у друзі пізніше: Колесса Ф. З царини української музичної етнографії (1925), Привалов М. Труды по музыкальной этнографии Климента Квитки (1926), Юрмас Я. Сучасна українська музика (1928), Музичні постаті. Климент Квітка (1929), Козицький П. Климент Квітка і сучасна українська музика (1928).

⁵⁵ Видання “Олена Пчілка. Українські узорі” було здійснене Видавництвом Української Академії наук 1928 р., що підтверджує Розписка, надана Олені Пчілці: “Видавництво УАН одержало від Олени Пчілки (О.Косачевої) в поворот виданих на видання Українських узорів – двісті карбованців. Гроші ці записано до каси видавництва за прибутковим №13. Зав. видавництвом. [підпис нрзб.]. 21.III. 1928” (ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 2366).

⁵⁶ Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957) – український історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець; дійсний член УВАН. У 1922 р. виїхав до Чехословаччини з метою видання матеріалів із народного орнаменту. Автор понад ста наукових праць.

⁵⁷ Олександри Євгеніївни рукопис – назва твору невідома.

⁵⁸ Задум у родині Косачів у 1920-х роках стосовно нового зібрання творів Лесі Українки був слухним і закономірним. Олена Пчілка свого часу була причетна як до публікації окремих творів Лесі Українки, так і видання її поетичних збірок. Отже, була цілком компетентна щодо проблем видання літературної спадщини Лесі Українки. Утім Косачі на той час мешкали в Могилеві-Подільському й не зовсім володіли інформацією щодо видавничих можливостей у Києві. К. Квітка як перший спадкоємець Лесі Українки, для якого вшанування Лесі Українки було дорожчим за життя, усю практичну роботу щодо задуманого першого в ХХ ст. зібрання творів Лесі Українки бере на себе, будучи абсолютно пунктуальним щодо консультацій як з Оленою Пчілкою, так і з сестрами Ольгою Косач-Кривинюк та Ізидорою Борисовою. Насамперед Квітка виважує підготовчу роботу перед подачею творів до видавництва, текстологічні засади майбутнього багатомного видання зокрема. Переконалим доказом є машинопис тексту за його підписом, друга половина якого зберглася в архіві Ю. Меженка: “Найважливіші твори Лесі Українки – драматичні поеми – надруковані з великими помилками і недоглядами через те, що вона жила здебільшого далеко від Києва і не могла сама стежити за поправністю тексту. В багатьох місцях текст так скалічен, що неможна навіть догадатися про правдиву форму. Чимало пропусків в надрукованих текстах стосується з цензурних причин. Повна редакція драми “Руфін і Прісціла” переходується в рукопису у Львові в той час, як текст, надрукований в Києві дуже врізаний і навіть позбавлений цілого 5 акту. Інші рукописи Л[есі] У[країнки], потрібні для відновлення

правдивого тексту, знаходяться в Ковельському повіті, в якій вона прожила більшу частину свого віку (нині в межах Польської Республіки) і під Катеринославом. В обох пунктах рукописи не знаходяться в безпечних умовах і можуть загинути. Необхідно якомога скоріше їх відшукати, скопіювати і вмістити в архів (Комісії для видання укр[аїнських] класиків при У[країнській] Академії Наук, або якийсь інший). Поїздка на Волинь і в Галичину потрібна також для збирання матеріалів до біографії Л[есі] У[країнки], бо на Волині, як згадано, вона прожила більшу частину свого віку, а в Галичині провела ті місяці свого життя, які були, може найбільш громадськими.

Для підготування до друку повного збору її творів також не можна обійтися без поїздки в Галичину, бо в Галицьких періодичних виданнях і альманахах, які, здебільшого не доходили на Російську Україну, розсипано чимало її віршів. Місію відшукування її рукописів, збирання друкованих творів і матеріалів до біографії може добре виконати тільки людина добре ознайошена з її життям і творчістю; така людина є її сестра Ольга Петровна Косач-Кривинюк, 44 літ, що живе нині в Могилеві-Подільському у Завідуючого Повітовим і Земельним Відділом Юрія Борисова. Тому, що вона хвора (має ваду серця) і не може багато ходити і взагалі багато працювати, їй необхідна в цій роботі поміч її сина, небожа Лесі Українки, Михайла Михайловича Кривинюка, 16 років. На поїздку до Катеринослава, на Волинь і в Галичину потребується допомога в 20 тисяч кар[бованців] грошовими знаками 1922 року з тим, що решта витатків Ольга Косач-Кривинюк візьме на себе" (ІЛ. – Ф. 191. – Од. зб. 3166). Далі дописано рукою К. Квіткі: "Оригінал підписали: академік А. Кримський. Письменники: Н. Романович-Ткаченко, М. Семенко, П. Филипович, П. Тичина. Ректор Архитект[урного] Інституту С. Драгоманів. Керівничий Муз[ично]-Етнограф[ічного] кабінету К. Квіткі. Примітка 1. Оригінал був поданий на початку серпня сього 1922 року. Примітка 2. По ті рукописи, що були в Катеринославі, вже послано людину". Можна думати, що цей текст (копія з оригіналу) виготовив К. Квіткі для Ю. Меженка. Він свідчить про правильні засади К. Квіткі щодо підготовки нового зібрання творів Лесі Українки. Вивчення поданої в ньому широкої інформації попереду.

⁵⁹ Добродійне американське товариство АРА у 1920–1921 рр. надсилало в Україну з відома українського уряду продовольчі та речові посилки. Олена Пчілка з приводу передачі адресованої їй посилки надсилала листа Ол. Ан. Тесленко-Приходько 14.XII.1922 р. (ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 511) й К. Квітці (чернетка недатована – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 429). Урешті-решт за її згодою посилка потрапила до Імочки (Євгенії Мильської, онуки Олени Пчілки). ("Листи так довго йдуть..." – С. 183.)

№8

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 769. – Арк. 1.

⁶⁰ Детально ці відомості були викладені в недатованому листі Олени Пчілки до Квіткі, писаному в кінці 1922 р.: про М. Лободовського, невідому їй Красовську, про співачку-чернігівку Загорську й Ганну Іщенко, яку добре знала Елена Антонівна Тесленко-Приходько; серед інших – про хлопця з Боришполя Калиту, "він сам припитався до Миколи Віталійовича, був великим його прихильником і міг Микола Віталійович знати через Калиту, як його вплив одбивається на такому ґрунті, звідки приходив Калита, вплив був гарний і ґрунт сільський чутливий"; ішлося також про наспівані нею М. Лисенку пісні "Ой їду я, їду, коня попасаю", про "Купер'яна"; детально викладає історію пісні "Без тебе, Олесю", створену самою Оленою Пчілкою ("Листи так довго йдуть... – С. 172-180).

⁶¹ Певне, ідеться про окремі автографи творів Лесі Українки, які надавалися до видання "Книгоспілці".

⁶² А. Кримський "Андрій Лаговський" (1922 р.).

⁶³ Ідеться про вірш Г. Гейне "Auf Flügeln des Gesanges" (за початковим рядком), у перекладі – "На крилах пісень". Саме цей вираз запозичила Леся Українка для назви своєї збірки. К. Квіткі наводить із пам'яті два перші рядки четвертої строфи. Майков Аполон Миколайович (1821–1897) – російський поет, автор віршів на історичні теми, пейзажної, любовної, громадянської лірики різних років, що зведені автором у тематичні цикли, серед яких "Переводи и варианты Гейне"; був чудовим знавцем німецької мови. Певний мотив перекладові "Auf Flügeln des gesanges" задало слово "frommen", що означає не тільки "смирний", "кроткий", а й "набожний", "благочестивий" (звідти й виник за асоціацією образ "богомольців"). А. Майков сповідував досить вільне ставлення до інтерпретації творів Гейне, тому дозволяв собі вносити туди образи, яких там не було, але які відповідали його власному уявленню, зокрема, про Індію, про Ганг, про вірування індусів.

⁶⁴ Життєпис Левицького Константина Орестовича маловідомий.

№9

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 754. – Арк. 1.

⁶⁵ Відповідь на лист О. Косач-Кривинюк від 4. IV.1923 р. з Могилева-Подільського: вона запитувала, яким способом прийшла їй посилка від нансенської місії і як завірять довіреність Плітманові, щоб отримати посилку в Києві. ("Листи так довго йдуть..." – С. 241). (З цим же запитанням зверталася до К. Квіткі й Олена Пчілка в листі від 10.04.1923 р. з Могилева-Подільського ("Листи так довго йдуть..." – С. 183). Нансен Фрітьоф (1861–1930) – легендарний норвезький дослідник, зоолог, океанограф; з 1921 р. верховний комісар Ліги Націй із питань біженців. Була створена сітка дитячих садків імені Нансена, надсилалися продовольчі посилки; 1923 р. відвідав Харків.

О. Косач-Кривинюк у ранішому листі від 6.III.1923 р. попереджала: "Юрій [Борисов] ніколи не був завідувачем земельним відділом, а був лише агрономом там, і те, що ти на адресі так його величаєш, може зробити йому прикрість, бо може розсердити справжнього завідувачого, що й так його не дуже любить. Тепер же з вересня Юрій зовсім нічим не служить в земвідділі, і через те

туди зовсім не слід адресувати листів, бо через те листи можуть, в кращому випадку, запізнитися, а в гіршому (і зовсім можливому) – загубитися. Наша адреса тепер така: Могилів-Под[ільський], Виноградна вул., д. 5, Карпова”.

№10

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 772. – Арк. 1.

Датується за листом від 29.IV.1923 р. (Лист №11).

⁶⁶ Про згадану п'еску Олена Пчілка писала К. Квітці 10.IV.1923 р. з Могилева-Подільського: “Чого Вам здалося, що я забула про своє прохання послати мою п'еску Руд[инсько]му? Я се дуже добре пам'ятаю, я тільки перепитала, через кого саме послали Ви рукопис, а з того мала догадатись, чи Руд[инський] справді живе в Полтаві й ще щось про його. На тім тижні я одержала листа від Руд[инсько]го, таки з Полтави, з Музею. П'еску одержав, видавати ж тепер він не може нічого – через страшенну дорожнечу, – але Руд[инський] не тратить надії, що якесь там його видавництво таки збереться коли на кошти. В кожнім разі, лист Руд[инського] дуже ласкавий, чулий, через те пройняв і мене втіхою і жалем. Я думаю передати Р[удинськом] у ще й другу п'еску, із шкільного життя; нехай лежить у його” (“*Листи так довго йдуть...*” – С. 184). Згаданий твір невідомий.

⁶⁷ *Квітка К.* Микола Лисенко як збирач народних пісень. – Київ, 1923.

⁶⁸ Колесницький Андрій Наумович – лікар, близька К. Квітці людина. “Морально він стояв на недосяжній висоті”, – писав К. Квітка Ф. Колесці 12.V.1927 р. (ЗНТШ. – Т. ССХХІІІ. – С. 373).

№11

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 755. – Арк. 4.

⁶⁹ Лисиченко, працівник видавництва “Друкар” надіслав Олені Пчілці через К. Квітку листа про можливість видання її узорів у цьому видавництві, яке очолював П. Балицький. Олена Пчілка категорично відмовилася від будь-якого співробітництва з Балицьким, сподіваючись що Лисиченко “як досвідчений видавець і такий порядний чоловік знайде якийсь вихід чи раду в цій справі”. Можна думати, що подібні міркування Олени Пчілки були викладені в згаданому листі на ім'я Лисиченка. (“*Листи так довго йдуть...*” – С. 185).

⁷⁰ *Леся Українка.* Т. 3. Драматичні твори. – Київ: Книгоспілка, 1923. Т. 1 (“Лірика”) і Т. 2 (“Поєми і переклади”) друкувалися пізніше.

⁷¹ Видав книжку А. Кримського – роман “Андрій Лаговський” (1922).

⁷² Лобода Андрій Митрофанович (1871–1931) – український фольклорист, етнограф, літературознавець, лігвіст і культуролог, організатор краєзнавчого руху в Україні; дійсний член ВУАН (1922). З 1921 р. директор Фольклорно-етнографічної комісії при ВУАН. Написав близько 100 праць із фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, педагогіки, театрального мистецтва.

⁷³ “Ритмічні паралелі в піснях слов'янських народів. Ритмічна форма АВВА в будові строфи”. (*Музика.* – Київ. – 1923. – №1. – С. 19-23).

⁷⁴ “Пісенні форми з удвоє збільшеними ритмічними групами”. (*Музика.* – Київ. – 1923. – №2. – С. 16-18; №3. – С. 24-28).

№12

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 756. – Арк. 1.

⁷⁵ Ідеться про видання: “Леся Українка. – Т. ІІІ. Драматичні твори” (Київ: Книгоспілка, 1923) та “Леся Українка. – Т. ІV. Драматичні твори” (Київ: Книгоспілка, 1923).

⁷⁶ Якубський Борис Володимирович (1889–1944) – один із найпомітніших лесезнавців 1920-х років. За його редакцією виходили твори Лесі Українки у виданнях “Книгоспілки” 1920–1925 рр. у 7-ми томах, 1927–1930 рр. у 12-ти томах, для яких він написав вступні статті – до окремих поем, драм, прози та літературної критики. Зберігся його лист до К. Квітки: “26.IV.29. Високоповажаний Клименте Васильовичу! Оскільки “Книгоспілка” вимагає від мене дати їй далі друкувати якийсь том Творів Л[есі] У[країнки], бо 8-й том вже закінчено друком і оскільки ні 7-го, ні 9-го не могу дати, бо мої приятелі по кілька місяців пишуть вступні статті, доводиться дати раніше том 10-й. Отже мали ласкаво просити Вас Клименте Васильовичу, коли Вам це зараз не буде важко приготувати мені на суботу те, що має йти до 10 тому: “Помилка” (60 стор.), “Примара” (8 стор.), “Утопія” (2 стор.) “А все таки прийди”, “Interview” (5 стор). З великою пошаною. Відданий Ваш Б. Якубський” (ІЛ. – Ф. 2. – Од. зб. 20/1044).

⁷⁷ Курило Олена Борисівна (1890–?) належала до найвидатніших українських учених мовознавців, послідовниця Є. Тимченка; її плідна наукова праця в 1921–1937 рр. була пов'язана з ВУАН. Авторка “Початкової граматики української мови” (з 1918 р. витримала 11 видань [ч. 1] і 7 [ч. 2]), “Курсу українського правопису. Підручника для шкіл і самонавчання” (Київ, 1919). Праці “Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю” (23 с.), “Уваги до сучасної української літературної мови” (111 с.) вийшли друком 1923 р. У фольклористичних експедиціях К. Квітки О. Курило належать суттєві записи щодо правопису.

№13

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 757. – Арк. 1.

⁷⁸ Думу “Івась Коновченко, вдовиченко” К. Квітка записав на фонограф 1924 р. в Бердичівській окрузі (Житомирщина) від Івана, сина лірника Сидора Гуменюка; мелодія була надрукована у виданні “К. Квітка. Вибрані твори”, 1985 р.

⁷⁹ Згадується опера М. Римського-Корсакова (1844–1908) “Снігуронька” (1881), написана за мотивами одноіменної п’єси О. Островського (1823–1886).

⁸⁰ Грінченко Микола Олексійович (1888–1942) – український музикознавець і фольклорист; активна наука діяльність почалася з 1920-х років: разом із К. Квіткою починав працювати в Кабінеті музичної етнографії ВУАН; викладав історію музики і фольклору в Київському музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (у 1925–1928 рр. – його ректор), з 1938 р. – в Інституті українського фольклору. Автор книжок “Історія української музики” (1922), “Гайдамаки К. Стеценка” (1923), “Шевченко і музика” (1939) та ін. У фонді М. Грінченка (Відділ рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України) зберігається два листи К. Квітки до М. Грінченка. К. Квітка 18.VI.1926 р. повідомляв про обрання його науковим співробітником Дослідчої кафедри мистецтвознавства й писав: “Сьогодні їду в Новоград-Сіверську округу. Дуже прошу Вас не забути про працю Привалова над народно-інструментальною музикою і його бажання переїхати на Україну”. У листівці від 6.X.1928 р. на адресу “Київ, вул. Воровського, 58 Інститут ім. Лисенка”, ректорові М. Грінченкові писав: “Високошановний Микола Олексійовичу! Оціню М. Старицького про творчість Лисенка була виложена Ліпаєвим в “Російській музичній газеті”, 1907, №19-20. З привітом К. Квітка”.

⁸¹ Затель Лев Ісидорович – викладач фортепіанної музики в 5-й Київсько-Печерській гімназії, де навчався К. Квітка; за його словами, найталановитіший піаніст й педагог.

⁸² Вячеслав Іванович Петр, чех за походженням, директор 5-ої Києво-Печерській гімназії, відомий автор музикознавчих досліджень (“О составах, строях и ладах в древнегреческой музыке” (1901), “Элементы античной гармонии” (1896), “О мелодическом складе арийской песни” (1899) та ін.

№14

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 758. – Арк. 1.

⁸³ Сосниця – тоді повітове містечко на Чернігівщині; батьківщина О. Довженка.

⁸⁴ Дорошкевич Олександр Костянтинівич (псевдонім С. Дорош; 1889–1946) – український літературознавець, один із провідних критиків 1920-х років, педагог, у 1926–1930 рр. очолював Київську філію науково-дослідного інституту Тараса Шевченка, з 1943 р. завідувач відділу української літератури XIX ст. в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

⁸⁵ “А що се Ви вигадали про подоріж до Америки?! – відповідала Олена Пчілка К. Квітці 29.11.1923 р. з Могилева-Подільського. – От се то вже мене зовсім не тішить! Думаю, що oprіч стрічі Вашої особи для всіх земляків Ваших, таке змандрування не принесло б і для Вас ні практичного, ні морального заохочення – не для нас таке Америка! Тяжко там для життя і холодно для душі нашому братові... Гадаю, що як Ви відпочинете після мандрівки до Черн[ігова], то й самі залишите думку про виїзд із Києва “світ за очі”. Та й те сказати, що ж би було з виданням творів Лесиних, якби Ви виїхали?! Друкування їх мало б тоді припинитись, бо ніхто не міг би без Вас “довести до ума” цілого видання. Думаю, що й Ви не захотіли б лишити це діло “напризволяще” (“Листи так довго йдуть...” – С. 188). Ізидора Косач додавала: “Знаєш, в мені сидить якась “авантюристика”, бо відомості, що ти можеш опинитись в Америці (таке саме писала нам і Оксана про себе) мені здається дуже цікавою. Я просто аж заздрю, що у вас се може бути не тільки мрія, але й дійсність” (“Листи так довго йдуть...” – С. 190). Як відомо, мрія її здійснилася, щоправда дорогою ціною.

№15

Подається за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 773. – Арк. 2.

⁸⁶ У жовтні 1924 р. до Києва з Могилева-Подільського повернулася Олена Пчілка з дочкою Ольгою, її чоловіком Михайлом Кривинюком і синами Михалком та Васильком, і оселилася родина на Лук’янівці в будинку №7 по вул. Богоутівській; у 1905 р. до Києва з Могилева-Подільського переїхала Ізидора з чоловіком Юрієм Борисовим і дочкою Олесею, вони оселяються неподалік від Кривинюків на другому поверсі двоповерхового будинку №16 по вул. Овруцькій; з часом до найменшої дочки перейшла жити Олена Пчілка.

⁸⁷ Белый Андрей (Борис Миколайович Бугаєв; 1880–1934) – один із провідних діячів російського символізму, поет, прозаїк, критик.

⁸⁸ Київське літературно-артистичне товариство (1895–1905) утверджувало прогресивні тенденції в українському культурному житті. Почесними членами його трьох відділів (літературного, музичного і театального) були Г. Сенкевич, Л. Толстой, В. Стасов, М. Єрмолова, М. Старицький, І. Репін. Активну участь у його діяльності брали М. Лисенко, М. Старицький, М. Заньковецька, М. Садовський, М. Мурашко, Олена Пчілка. Леся Українка (була прийнята в члени товариства в листопаді 1896 р.) виголосувала там свої літературно-аналітичні реферати “Два направления в новейшей итальянской литературе” (вересень 1899), “Малорусские писатели на Буковине” (грудень 1899), “Про основні мотиви в творчості Гейне” з нагоди сотих роковин народження письменника (Леся Українка взяла також участь у музичній частині вечора, акомпонує співакам). Реферат “Новейшая общественная драма” Леся Українка написала на матеріалі статті “Современная общественная драма”, поданої до журналу “Жизнь” (надрукована не була); реферат читала М. М. Старицька. Лесі Українці 1897 р. була присуджена премія Літературно-артистичного товариства за оповідання “Голосні струни” і нагорода – золотий жетон; її твори читали на зібраннях у Товаристві М. Старицький і Л. М. Старицька-Черняхівська. Відповідаючи сестрі Ользі, яка висловила побоювання за здоров’я Лесі через підготовку й читання рефератів, вона писала: “... Не докоряй мене за вечори з рефератами: коли я не можу дати просто гроші на справу мені дорогу, то даватиму хоч свої праці і захід поки спроможуся”.

(Лист до до сестри Ольги Косач від 15.X. 1901 р.). Резонансною подією було відзначення 3.II.1901 р. 25-річного ювілею літературної діяльності Олени Пчілки; від товариства їй було вручено золотий жетон (лавровий та дубовий віночок, посередині цифра ХХV та ім'я "Олена Пчілка"), цією нагородою письменниця дуже пишалася й пишно її берегла. Вітання читали М. Лисенко, М. Старицький та ін. півтори години. Імовірно, що К. Квітка не раз відвідував згадувані зібрання, принаймні спогади про їхню діяльність він зберіг на десятки літ. Постановою царського уряду Літературно-артистичне товариство в Києві було закрито.

⁸⁹ Косач Оксана Петрівна (у заміжжі Косач-Шимановська; 1882–1975) – четверта дитина в родині, (сердечно опікувана Лесею Українкою), прагнула навчатися на Бестужевських курсах у Петербурзі. Не будучи прийнятою, вступила до політехнічного інституту у місті Льеж, 1908 р. одружилась із двоюрідним братом Антоном Шимановським, мешкали біля Лозанни (Швейцарія). Більшу частину життя прожила в Празі з дочкою Оксаною. Приваблювала її перекладацька праця: ще в Києві мала намір перекладати російською мовою твори І. Нечуя-Левицького і О. Федьковича. У фонді Лесі Українки зберігається текст перекладеного Оксаною оповідання В. Винниченка "Контрасти" з правкою Лесі Українки. У Празі вона перекладає з французької "Роман про Трістана та Ізольду". У зв'язку з планованою поїздкою Ольги Косач-Кривинюк до Оксани в Чехію, вона заповнювала офіційний Опитний лист (12.IV.1924). Промовисті в біографічному плані пункти: "5. Професія и чем добывали средства существования: а) До 7-го ноября 1917 г., б) после 7-го ноября 1917 г. до настоящего времени. Ответ: Врач-воспитатель. До 7-го ноября 1917 г. служила врачом, заведыв. детским патронажем Екатеринослав[ского] Губздрава". С 1.VIII.1921 г. по 1.XI.1923 г. не работала, находилась на иждивении мужа Михаила Васильевича Кривинюка <...> С 1 ноября 1923 г. служу учительницей в Могилеве-Подольской трудовой школе №1. 15. Цель поездки: Еду, чтобы привезти племянницу 13 лет, – дочь сестры Ксении Косач-Шимановской, по поручению ее отца, а также чтобы при случае посоветоваться с врачами относительно болезни сердца, которой я страдаю". Додавалося також доручення Антона Борисовича Шимановського, колишнього чоловіка її сестри Оксани: "Поручаю Ольге Петровне Кривинюк, урожденной Косач, сестре моей первой жены (Ксении Петровны Косач-Шимановской) привезти мою дочь Ксению, родившуюся в г. Лозанне (Швейцария) в 1911 году в марте месяце, и ныне находящуюся с матерью в Праге ко мне в город Ленинград. Адрес мой: Ленинград, Манежный, 7, кв. 14. Место службы Союз Сельскохозяйственной Кооперации Северо-Западного района (Трудсоюз). Должность – Член Правления Профсоюза" (*Родина* Косачів і Поділля. Літературно-краєзнавче дослідження. – Вінниця, 2011. – С. 79, 81, 31). Поїздка до Чехії не відбулася попри одержаний офіційний дозвіл.

№16

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 759. – Арк. 6.

⁹⁰ Яланець – річка в Одеській та Вінницькій областях, яка й дала назву селу. (УРЕС. – Т. 3).

⁹¹ Судовщикова Олександра Євгенівна померла 12 квітня 1924 р. в Києві.

⁹² Кам'янка заснована на поч. XVII ст., тепер промислове місто в Черкаській обл.; залізнична станція; культурні заклади: Літературно-меморіальний музей О. Пушкіна та П. Чайковського.

⁹³ Ліст Ференц (Франц; 1811–1886) – угорський композитор, піаніст, диригент. Засновник і перший президент Академії музики в Будапешті (1875). Гастролював у Росії і в Україні (1847 р), гостював у К. Віттенштейна в маєтку Воронинці на Поділлі, де на теми українських народних пісень написав фортепіанні п'єси "Українська балада" і "Думка" (цикл "Колоски Воронинці").

⁹⁴ Згадані рецензії на праці: А. Финагин. Русская народная песня. – Пг., 1923; Н. Карпинский. Экскурс в область вятской народной песни; Ф. Лаговский. Народные песни Костромской, Вологодской губ. Вып. 2. – Кострома, 1923; *Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft*, herausg. von C. Stumpf und E.M. v. Hornbostel, Bd. I, III. – München, 1922, 1923. (Див.: *Музика*. – Київ. – 1924. – №1-3).

⁹⁵ Див.: Лист №13.

⁹⁶ Історична трилогія польського письменника Г. Сенкевича (1846–1916) "Вогнем і мечем", "Потоп", "Пан Володийовський".

⁹⁷ Мається на увазі Музей М. Драгоманова, створений у 1920-х роках у садибі Олени Пчілки в Гадачі.

⁹⁸ Журнал для дітей "Молода Україна" (1908–1912, 1914) видавала Олена Пчілка як додаток до журналу "Рідний Край", вийшло 64 випуски. "Казка про Оха-Чудотворця" Лесі Українки надрукована в "Молодій Україні" під заголовком "Казка про Оха-чародія" (1912. – №4. – С. 16-19); вірш "Таки сподіватись" ("Гетьте думи, ви хмари осінні...") опублікований в "Українському календарі" "Рідного Краю на 1907 р." (Полтава, 1907. – С. 120-121).

№17

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 760. – Арк. 2.

⁹⁹ *Леся Українка*. – Т. I. Лірика. З критично-біографічним нарисом М. Зерова. – Харків; Київ: Негоспілка. – 1923–1924. – 404 с.

¹⁰⁰ Зеров Микола Костянтинович (1890–1937) – український поет, перекладач, літературознавець; належав до літературної групи "неокласиків", майстер сонета; його критичні та історико-літературні праці вирізняються надзвичайною ерудицією.

¹⁰¹ Косач (в одруженні Тесленко-Приходько) Олена Антонівна (тятьо Яля; 1845–1926) відбула дванадцятилітнє заслання в Олонецькій та Тобольській губерніях, там вийшла заміж за політичного заслання П. В. Тесленка-Приходька. Письменниця (псевдонім Ластівка), автор поеми "Ганна". Леся 1900 р. присвятила їй вірш "Забуті слова".

¹⁰² Український студентський журнал у Львові “Молода Україна” (1900–1902), де опубліковані вірші Лесі Українки “Епілог” (“Чи сумно вас, чи радісно читати...”) (1901, №5-6), “Забуті слова” (1901, №7), “Віче” (1901, №8-9), “Де ти струни, де голос потужний...” (1902, №4), “Гострим полиском хвилі спалахують...” (1902, №5).

№18

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 761. – Арк. 1.

¹⁰³ Ідеться про призначення Олені Пчілці державної пенсії, посвідчення №1422: “Предъявитель сего Косач Ольга Петровна является получателем персональной пенсии на основании постановления ВУЦИК от 2 мая 1923 г. Постановление постоянной комиссии по назначению персональных пенсий при НКСО УССР. Протокол №46 п 26-а от 17/III 1924 г.”. На документі запис чорнилом від руки: “Размер пенсии 40 руб.”.

¹⁰⁴ Олена Пчілка з родиною Ольги Косач-Кривинюк повернулася з Могилева-Подільського в Київ у 1924 р., у Гадячі була проїздом.

¹⁰⁵ Видавництво обіцяло дати вірші з “Молодої України” в додатку до видання.

¹⁰⁶ Рильський Максим Тадейович (1895–1964), який із 1943 р. очолював Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, надіслав К. Квітці листа: “Глубокоуважаемый Климент Васильевич! Дирекция Института искусствоведения, фольклора и этнографии просит официально уведомить нас о своём согласии на переезд в гор. Киев. В случае согласия будем немедленно ставить вопрос перед Президиумом АН УССР о предоставлении Вам квартиры. Директор Института Действительный член АН УССР М. Ф. Рильский”. З 1943 р. К. Квітка працює старшим науковим співробітником Інституту за сумісництвом, підготував до друку свою капітальну фольклористичну працю “Комментарий к сборнику украинских народных мелодий, изданному в 1922 году”, опубліковану 2005 р. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ (упоряд. та ред. А. Іваницький).

№19

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 762. – Арк. 1.

¹⁰⁷ Див. примітку до листа №9.

¹⁰⁸ Повернувшись із Могилева-Подільського, Олена Пчілка мешкала в будинку по вул. Богоутівській, №7 (Лук’янівка).

¹⁰⁹ Цекубу – Центральний комітет по управлінню побутом учених при Раднаркомі РСФСР, виконавчий владний орган, завданням якого було створення гідних умов праці науково-технічних вчених і творчої інтелігенції (1921–1937), ініційований М. Горьким.

№20

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 763. – Арк. 2.

¹¹⁰ Стаття “Потреби в справі дослідження народної музики на Україні” (*Музика.* – 1925. – №2-3).

¹¹¹ Див. примітку до листа №13.

¹¹² Музичне товариство імені Леонтовича Миколи Дмитровича (1877–1921), українського композитора, хорового диригента, збирача музичного фольклору – перша українська музично-громадська організація, створена з метою налагодження музичного життя на Україні; серед його активних діячів були П. Тичина, художник Ю. Михайлів (голова), композитори П. Козицький, М. Вериківський, музикознавець М. Грінченко. З 1928 р. реорганізоване у Всеукраїнське товариство революційних музикантів – ВТОРМ.

¹¹³ Михайло Васильович Кривинюк працював на той час у Київській конторі управління нерухомим майном.

№21

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 764. – Арк. 1.

Адреса на поштовій листівці рукою К. Квітки: “Київ Лук’янівка Богоутівська 7 Вп. Ользі Косач” і два поштові штемпелі: відправлено “Київ-2 19.10.25”, одержано “Київ Лук’янівка 20.10.25”.

¹¹⁴ Виноградов Георгій Семенович (1886 – 1945) – етнограф, фольклорист, краєзнавець, з 1923 р. доцент, з 1928 по 1930 рр. професор Іркутського університету, після його закриття продовжував філологічну наукову роботу в Ленінграді: з 1945 р. доктор філологічних наук, виконував низку наукових робіт для Пушкінського Дому.

¹¹⁵ “Наукове товариство ім. Шевченка” (НТШ) – найдавніша українська наукова установа, заснована у Львові 1893 р.

№22

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 770. – Арк. 1.

Рік написання листа визначається за інформацією щодо обіцяних Оленою Пчілкою спогадів про М. Драгоманова.

¹¹⁶ Олена Пчілка. Спогади про Михайла Драгоманова // *Україна.* – 1926. – №2-3. – С. 38-64.

№23

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 765. – Арк. 1.

О. Косач-Кривинюк іще в 1923 р., маючи досвід фольклорних записів, настійливо радила К. Квітці відвідати село Озаринці біля Могилева-Подільського, у якому не зовсім вивівся звичай водити

гаївки. Можна буде спитатися і в їхнього знайомого озаринського вчителя, і він допоможе у справі записування (*Листи* так довго йдуть... – С. 243).

¹¹⁷ Ідеться про М. Рогозинського, який на той час учителював у селі Кікавці.

¹¹⁸ Олена Борисівна Курило.

¹¹⁹ Парасунько В. – учитель із села Озаринці, збирач народнопісенної творчості.

¹²⁰ Кривицький О. – відомий на Вінничині краєзнавець, культурний діяч і педагог.

¹²¹ М. Родневич разом із колегами-педагогами М. Сімашкевичем, М. Крамарським, Г. Гриневицем (учнем М. Леонтовича), О. Івановим віддавалися культурно-громадській, науковій і літературній роботі в Могилеві-Подільському.

¹²² Михайловська – знайома Косачів у Могилеві-Подільському.

№24

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 766. – Арк. 2.

¹²³ Ідеться про статтю “Первісні тоноряди” (“Первісне громадянство та його пережитки на Україні”) (“П.Г.”) (Вип. 3. – Київ, 1926).

¹²⁴ Ідеться про “Музей українського мистецтва імені Г. Сковороди”, закладений 1920 р. з ініціативи М. Сумцова, який у 1920–1929 роках був його директором; музей став регіональним центром вивчення традиційних і сучасних явищ культури та побуту на Харківщині.

¹²⁵ Сучасна назва заснованого в Харкові 1922 р. “Музею українського мистецтва” – “Харківський художній музей”. Знаний унікальними фондами предметів образотворчого й ужиткового мистецтва.

¹²⁶ Таранушенко Стефан Андрійович (1889–1976) – український мистецтвознавець і музеєзнавець; з його ім'ям пов'язано формування пам'яткоохоронної школи на Харківщині; автор праці “Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України” (1976).

¹²⁷ З часів служби в юридичних установах на Кавказі К. Квітка глибоко переймався проблемами тамтешнього музичного фольклору, утім і пізнішими роками музична етнографія народів Кавказу була предметом його постійної дослідницької уваги. Див. праці: “Об армянской народной музыке”, “Армянская музыка”, “О некоторых вопросах истории армянской народной музыки”, “О народной музыке Грузии картавельских племен”, “О музыке абхазцев”.

¹²⁸ Ціхіс-Дзірі (Ціхісдзірі) – місто-курорт за 19 км від Батумі, на висоті 60–70 метрів над рівнем моря; успішне лікування там зумовлено гірським кліматом і певними морськими чинниками.

№25

Подається вперше за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 771. – Арк. 1.

¹²⁹ Лист не був надісланий поштою, написаний в Олені Пчілки вдома, недатований. На той час у “Книгоспілці” завершалося видання “Леся Українка. Твори, т. 2. Поеми і переклади, 1924”, до якого що ввійшли поеми “Давня казка”, “Роберт Брюс, король шотландський”, уперше надруковані в збірці Лесі Українки “Думи і мрії. Поезії. – Львів, – Накладом Українсько-руської спілки, 1899”. “Літературно-науковий вісник” – український художній, науковий і публіцистичний журнал (1898–1906, Львів).

¹³⁰ Еспланадний провулок – на сьогодні вул. Еспланадна, що в Печерському районі Києва між вулицями Басейною та Рогніденською; назва походить від еспланади Печерської фортеці – незабудованого простору між фортецею і найближчими міськими спорудами; еспланадні вулиці відомі з 1840-х років.

¹³¹ Григорович – науковий співробітник у Київському університеті, знайомий К. Квітки.

¹³² 27 квітня 1924 р. померла невістка Олені Пчілки Олександра Євгенівна Косач (у письменстві Грицько Григоренко).

*Вступна стаття,
підготовка текстів листів та коментарі
Тетяни Третяченко.
Комп'ютерний набір Альбіни Шацької.*

Отримано 27 грудня 2016 р.

м. Київ